

خالد حەداد

فەرھەنگی کارەساتە سروشتییەکان

بۆ گشت تەمەنەکان

www.igra.ahlamontada.com
مەندوبە ئیبراھیم الشەفاقی

وەرگیرانی

موحسین چینی

بۆدابهزانىنى جۆرلەپ كىتەپ: سەردانى: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

بەراي دانلود كىتابهاى مختلف مراجعه: (منتدى اقرا الثقافى)

www.lqra.ahlamontada.com

www.lqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى . عربى . فارسى)

کاره‌ساته سروش‌تیه‌کان

خالد جه‌داد

و. موحسین چینی

خالد حەداد

کارەساتە سروشتییەکان

وەرگیرانی
مۆحسین چینی

كارەسائە سىرۇشتىيەكان

بابەت	:	فەرھەنگ
نووسىنى	:	خالىد ھەداد
وەرگىيرانى	:	موھسىن چىنى
كۆمپيوتەر	:	ئارام دىلشاد
بەرگە دىزايىن	:	كارزان سەدى
چاپخانىە	:	كۆمەلگەي چاپمەنى شەھاب
نۇرەي چاپ	:	چاپى يەككەم
تىراژ	:	۱۰۰۰ دانە

ئەبەريۆەبەراپەتى گشتى كتيبخانىە گشتيەكان
ژمارەي سپاردنى (۲۵۸۵) ي سالى (۲۰۰۹) ي دراوەتى

مافي چاپکردنەوہي پارىژراوہ

نرخي (3000) دينارە

پیشه‌کی

کاره‌ساته سروشتیه‌کان کاره‌ساتی له ناکاون، له هه‌ندی دیارده‌ی سروشتی روو دده‌ن و ده‌بنه هۆی مردن و بریندار بوونی ژماره‌یه‌کی زۆر له خه‌لک و زیانیکی گه‌وره له مال و سامان و باله‌خانه نیشته‌نیه‌کان دده‌ن و سه‌دان هه‌زار یا هه‌ندی جار به ملیۆنه‌ها که‌س ناچار ده‌کمن که واز له خانووه‌کانی خۆیان به‌یئن.

نهم دیاردانه بوومه‌له‌رزه و له‌زینه زه‌وییه‌کان ده‌گرێته‌وه و، دیارده‌ی ((تسونامی)) که سالی ۲۰۰۴ تووشی زۆریه‌ی ولاتانی باشووری رۆژه‌لاتی ئاسیا بوو و، بووه‌مایه‌ی کوشتنی ده‌هه‌یه‌ری ۳۰۰ هه‌زار که‌س. هه‌روه‌ها کاره‌ساته سروشتیه‌کان هه‌لچوونه گرکانیه‌کان، ناوه‌لسان، لافاو و ره‌شه بایه‌کان به‌هه‌موو جو‌ره‌کانیه‌وه ده‌گرێته‌وه، هه‌روه‌ها دارمانه زه‌وییه‌کان و پنییه سه‌هۆله‌نده‌کان، ناگره گه‌وره‌کان، شه‌پۆلی گه‌رمی نااسایی، نه‌هات و برسییه‌تی و ده‌ردیش ده‌گرێته‌وه که خه‌لکی دنیا تووشیان بووه.

ئەم کتێبه جوهره‌ها دیارده سروشتیه‌کان ده‌خاته روو که ده‌بنه هۆی ئەم کاره‌ساتانه . هۆیه
سهره‌کیه‌کانیش دینیتته‌وه که ده‌بنه هۆی روودانیان، به‌دریژی باسی رووداوه‌کان ده‌کات و
به‌وێنه و به‌ژماره‌ گرنگترین رووداوه‌کان باس ده‌کات که له‌ چه‌ندین سهرده‌م له‌ می‌ژوودا
به‌تایبه‌تی له‌ ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیستم که تووشی خه‌لکی سه‌ر زه‌وی بووه‌ته‌وه .

هه‌روه‌ها کتێبه‌که به‌شیک به‌ته‌نیا له‌ رووداوی نغزۆسوونی که‌شتی تایتسانیکی می‌ژوویی
ده‌دوێت و، به‌شیک له‌ سی‌گۆشه‌ی به‌رمۆدا، ئه‌و شته‌ نادیاره‌ی چه‌ندین که‌س و فرۆکه‌ و
که‌شتی سه‌ری تێدا چووه‌ و به‌ته‌واویش تا‌کو ئیم‌رۆ نه‌یتیه‌یه‌ که‌ی ناشکرا نه‌ کراوه‌ سه‌ره‌رای
ئه‌وه‌ی زۆر له‌ لی‌کۆلینه‌وه‌ و بشکینه‌وه‌شی له‌سه‌ر کراوه‌ . ئومیده‌وام له‌ خۆنده‌وه‌ی ئەم
کتێبه‌ سوودی ته‌واوی لی‌وه‌رگرن و، ئومیده‌واریشم به‌م شتیوه‌ غه‌مگینه‌یه‌ی نووسینه‌ کاغان
دارشتوه‌، پیتی دله‌نگ و غه‌مگین نه‌بنه‌وه .

بوومه‌له‌رزّه و له‌رزینه‌وه زه‌وییه‌کان

بوومه‌له‌رزّه ویکهاتنه‌وه‌یه‌کی توندی رووی زه‌وییه که هه‌موو کەلێن و بۆشاییه‌کی نیتوان خۆی پر ده‌کات یا داده‌خات. هۆیه‌که‌شی جوولانه‌وه‌یه‌کی خێرای توێکله به‌ردینه ده‌وه‌یه‌یه‌کی خۆیه‌تی، بوومه‌له‌رز له کاتی ده‌ربه‌رینیکی له ناکاوی وزه هه‌له‌په‌سێردراوی نێر ناخی زه‌وی روو ده‌دات، که هه‌میشه له شێوه‌ی پاله‌په‌ستۆی گرزبوونه‌وه یا لیکراکێشانه‌وه له به‌رده‌کان ده‌ستپێده‌کات و نه‌و وزه‌یه‌ش به‌هۆی شه‌پۆله له‌رزینه‌وه‌کانه‌وه ده‌گاته رووی زه‌وی.

بری زیان و تیکدانه‌کان به‌ قه‌واره و ماوه‌ی له‌ رزینه‌کان ده‌خه‌ملێندریت و هه‌روه‌ها به‌گوێهری نزیکبوونی‌شی له‌ ناچه‌ ناوه‌دانییه‌کان، بوومه‌له‌رزّه‌کان له‌ له‌رزینه‌وه‌ زۆر بچووکه‌کانه‌وه ده‌ستپێده‌کەن که کەس هه‌ستیان بێ ناکات تاكو ویکهاتنه‌وه مه‌زنه‌کان که خه‌لک له‌ دوایی هه‌زاران کیلۆمه‌تره‌وه هه‌ستی بێ ده‌کەن .

له رزینه وه زهوییه کان له سه رجهم ناوچه کانی جیهان به ریزه یه ک روو ده دات ده گاته سه دان جار له هدر رۆژیکدا . روانگه کانی له رزینه وه زهوییه کان هه موو سالتیک ده وره بری ملیون له رزینه وه ی بچووکى زهوی تۆمار ده کهن . به لām بوومه له رزه گه وره کان که ده بیته هۆی زیانیکی گه وره له گیان و ماله کان یه ک جار له ماوه ی چهند ساتیک له سه رجهم ناوچه کانی جیهان روو ده دات . له رزینه وه زهوییه کانیش که به شیوه یه کی مام ناوه ندی وزیانیان ده بیته ده وره بری بیست که رته له سالتیکدا روو ده دن .

له ماوه ی چهند سه ده یه کی که می رابردو بوومه له رزه کان بوونه ته هۆی کوشتنی ملیونه ها کەس و ، بریکی ئیجگار گه وره ش له زیانه ماددییه کان ، ئیستا چهندین ده ولته هندی پیشینکاری جۆربه جۆر ده کهن بۆ نه وه ی زه رهری له رزینه وه کان له گیانی و ماددی سووکبکه نه وه وه کو هۆشیار کردنه وه ی خه لک و ، پلاندانان بۆ رووداوی له ناکاو و ، دروستکردن و دامه زراندنی بینای به هیتز بۆ نه وه ی پتر به رگهی بوومه له رزه بگریت .

پیوه‌ری ریخته‌ر

توانا و قه‌واری بوومه‌لهرزه به‌پیوه‌ریک ده‌پیوریت پیتی ده‌گوتریت پیوه‌ری ریخته‌ر، نه‌مه‌ش تشارلز ریخته‌ری زانای بوومه‌لهرزه‌کانی نه‌مه‌ریکایی له سالی ۱۹۳۵ دایه‌ینا، تاکو بوومه‌لهرزه‌کان پۆلین بکات که له ویلایه‌تی کالیفورنیا رویان ددها ئینجا له دوا‌ی نه‌مه ریخته‌ر و یاریده‌ده‌ره‌که‌ی نه‌م پیوه‌ریان وا ده‌ستکاری کرد تاکو بۆ هه‌موو بوومه‌لهرزه‌کان بشیت که له سه‌رجه‌م ناوچه‌کانی جیهان روو دده‌ن .

پیوه‌ری ریخته‌ر به دورایی ۱۰۰ کم له رووی چه‌قی بوومه‌لهرزه‌وه له‌رزینه‌وه‌ی زه‌وی ده‌پیوت و، پله‌کانی له ۱ تا ۱۰ یه و هه‌ر زیاده‌یه‌ک له هه‌ر پله‌یه‌ک تییدا ده‌کاته به‌رانبه‌ر ده‌هینده له هینزی له‌رزینه‌وه‌ی زه‌وی به‌مانای بوومه‌لهرزه‌یه‌ک به‌هینزی ۷ پله هینزه‌که‌ی ده‌کاته ده‌هینده‌ی بوومه‌لهرزه‌یه‌ک که به‌هینزی ۶ پله بیت .

بوومه‌له‌رزی پله ۵ ی سه‌ر پیو‌دی ریخته‌ر له‌ رووی مه‌ترسییه‌وه ده‌کری به‌ مام ناو‌ندی
 بۆم‌بردیت و له‌ زوربه‌ی جاره‌کان ریانی گه‌ور‌ی گ‌بانی و مالی ناییت مه‌گه‌ر له‌ هه‌ندی
 حاله‌تی ده‌گه‌ن نه‌بیت، بوومه‌له‌رزی پله ۶ له‌ کاربگه‌ری ح‌وی گه‌وره ده‌بیت و له‌وانه‌یه
 زیانیکی گه‌وره‌ی گ‌بانی و تیک‌دایکی گه‌وره‌ش له‌ مال و سامان نه‌نجام بدات و
 بوومه‌له‌رزی پله ۷ با‌ پتر به‌ کاره‌ساته سروشتییه‌کان له‌ قه‌له‌م ده‌درین که‌ پاشماره‌یه‌کی
 دلته‌رنیس له‌ گیان و سامان به‌دوادا ده‌مینیت‌وه .

سه‌ره‌رای نه‌وه‌ی که‌ پیو‌دی ریخته‌ر هیچ سنووریکی دیاریکراوی نیه‌ ، که‌چی
 بوومه‌له‌رزییه‌ک له‌ پله ۸ و سه‌ره‌وه زور به‌ ده‌گه‌ن روو ده‌دن و ، هه‌زی پله ۸ له‌ هه‌زی
 کاول‌کردندا ده‌کاته سه‌دان هه‌زار که‌رت له‌ هه‌زی کاول‌کردنی بوم‌بای نه‌تومی که‌ سالی
 ۱۹۴۵ هه‌وێژایه سه‌ر شاری هه‌روشیمای ژاپونی . زانایایش بوومه‌له‌رزییه‌کی پله ۱۲ وا
 ده‌خه‌ملینن که‌ بتوانیت گ‌وی زه‌وی که‌رت بکات و بیکاته دووبه‌ش .

له سه‌دهی بیستم ژماره‌یه‌کی زۆر له بوومه‌له‌رزده‌کان روویانداوه که سه‌دان هه‌زار که‌سیان له نیو بردووه و بوونه‌ته مایه‌ی زیان و زه‌ره‌ریکی ئیجگار گه‌وره‌ش . یه‌که‌مینیان هه‌ریمی جامۆ و که‌شیری گرت‌ه‌وه که ده‌که‌وتیه باکووری ولاتی هیندستان و ئه‌مه‌ش له روژی ٤ی نیسانی سالی ١٩٠٥ رووی دا و هه‌یزه‌که‌ی ٨.٣ پله‌بوو له‌سه‌ر پینه‌ری ریخته‌ر و سووه‌ه‌وی کوشتنی ده‌وروبه‌ری بیست هه‌زار که‌س و مالمویرانی و ده‌ربه‌ده‌رکردنی ده‌یان هه‌زار و تیکدان و رووچاندنی هه‌زاران خانووبه‌ره‌ش .

له ١٨ی نیسان سالی ١٩٠٦ بوومه‌له‌رزیه‌ک شاری سان فرانسیسکۆی ئەمهریکایی گرت‌ه‌وه هه‌یزه‌که‌ی ٨.٣ پله‌بوو به‌گوێره‌ی پینه‌ری ریخته‌ر، بووه‌ه‌وی ته‌قاند‌ه‌وه‌ی بو‌رییه‌کانی ئاو و گاز و، ناگریکی هه‌لگیرساند ماوه‌ی سێ رۆژان به‌رده‌وام بوو و له‌ئه‌جمدا پتر له ٣٠٠٠ که‌سی کوشت و ٢٨ هه‌زار خانوو و باله‌خانه‌ی کاوڵ کرد و ئهم بوومه‌له‌رزیه‌به‌به‌هه‌یزترین بوومه‌له‌رزیه‌ داده‌نریت که له میژووی ئەمهریکا رووی داوه .

له تشرینی یه‌که‌می سالی ۱۹۸۹ و، دواى تپه‌ربوونى ۸۳ سال به‌سه‌ر بوومه‌له‌رزەى سالی ۱۹۰۶، هه‌مان ناوچه‌ی شارى سان فرانسيسكو تووشى بوومه‌له‌رزەيه‌کى توند بووده، هه‌یه‌که‌ی له‌سه‌ر پتوهرى رېخته‌ر ۷.۱ بووه و بووته‌ه‌زى کوشتنى سه‌دان که‌س و تینکدانى به‌شیکى گه‌وره‌ له‌ باله‌خانه‌ بازرگانیه‌کان و باله‌خانه‌ نېشته‌جېبووه‌کانى خه‌لکى له‌ نیوه‌ندى شاره‌که‌ و هه‌روه‌ها تینکدان و دارمانى یه‌کینک له‌ پرده‌کان و تینکدانى رینگا سه‌ره‌کییه‌که‌ی بۆ پرده‌که‌ ده‌چوو .

هه‌روه‌ها ولاته‌ یه‌که‌گرتووه‌کانى ئەمه‌ریکا سالی ۱۹۹۴ له‌ ناوچه‌ی شارى لۆس ئەنجیلۆسى باشووریه‌ی رۆژئاوایی بوومه‌له‌رزەيه‌کى دیکه‌ی به‌خۆیه‌وه‌ بیه‌نى، تواناکه‌ی ۶.۸ پله‌ بوو له‌سه‌ر پتوهرى رېخته‌ر و بووه‌ه‌زى تینکدان و دارمانى سێ رینگای سه‌ره‌کى و، به‌میلیاره‌ها دۆلار زیان و، ده‌ربه‌ده‌رکردنى هه‌زاران که‌س دواى رووخان و داته‌پینه‌ی خانووبه‌ره‌کانیان .

له هاره‌ی سه‌ده‌ی بیستم ولاتی شیلی که که‌وتووته سه‌ر قه‌راغی روژئاوای نه‌مه‌ریکای باشور تووشی سی بوومه‌له‌رزهی توند بووده . یه‌که‌مینیان له ۱۶ ئابی سالی ۱۹۰۶، به توانای ۸،۶ پله له‌سه‌ر پینه‌وری ریخته‌ر و، له نه‌جامدا نزیکه‌ی ۲۰ هه‌زار که‌سی کوشت و، دووه‌مینیان له ۲۴ ی کانوونی دووه‌می سالی ۱۹۳۹ روویدا و، تواناکه‌ی ۸،۳ پله بوو به‌پینه‌وری ریخته‌ر و نه‌ویش نزیکه‌ی ۳۰ هه‌زار که‌سی کوشت .

به‌لام سینه‌مین بوومه‌له‌رزهی که له روژی ۲۲ ی ئایاری سالی ۱۹۶۰ روویدا به توانای ۸،۳ پله له‌سه‌ر پینه‌وری ریخته‌ر و، نزیکه‌ی ۲۰ هه‌زار که‌سی کوشت و، بوومه‌له‌رزهی که شاری کونسبیونی شیلی به‌شیه‌یه‌کی نیمچه ته‌راو شاره‌که‌ی له بن و بۆتکه‌وه ته‌خت و وێرانی کرد، هه‌ر له نه‌جامی نه‌م بوومه‌له‌رزهی شه‌پۆله‌کانی تسۆنامی به‌رز بوونه‌وه و گه‌یشته نه‌ویه‌ری نۆقیانووسی هینم و له نه‌جامدا چهند سه‌ده که‌سانیکه‌ی له دورگه‌کانی هاوای و ژاپۆندا کوشت .

له ۲۸ ی کانوونی یه‌که‌می سالی ۱۹۰۸ شاری موسه‌با که ده‌که‌ویته ماکووری رۆژه‌لاتی دورگی سقلیه‌ی ئیتالیایی و شاری ریجودی کالابریا که له هه‌ره باشووری ئیتالیایه و ئهم دووشاره نۆکه‌ندیکی بچوکیان له نیواندایه ، هه‌ردوو شار تووشی بووه‌له‌رزیه‌ک بوونه‌وه به توانای ۷.۵ پله له‌سه‌ر پیوه‌ری ریخته‌ر هه‌ردوو شاری نزیکه‌ی به ته‌واوه‌تی له نیو برد و ، له دوا‌ی بوومه‌له‌رره‌که‌ش شه‌پولی زور گه‌وره له ده‌ریا په‌یدا بوون و شاری ریجودی کالابریان به ته‌واوی نغزی ژیر ئاو کرد .

له ژماره‌ی قوریانیسی ئهم بوومه‌له‌رزیدی سه‌رچاوه‌ زورن ، هه‌ندیکیان ده‌لێن ژماره‌ی گه‌یشه ۷۵ هه‌زار که‌س و ، له‌سه‌رچاوه‌ی دیکه‌دا هاتوه‌ که ژماره‌ی قوریانییه‌کان له ۲۰۰ هه‌زار که‌س تێپه‌ریوه ، که‌چی هه‌ندی سه‌رچاوه‌ی دیکه له ۱۰۰ هه‌زار که‌س تێناپه‌رینیت ، کوژرو و برینه‌دار بووه‌کان زۆریه‌یان خه‌لکی ئهم دوو شاره‌ بوون و به‌هه‌رحال له‌ می‌ژووی ئه‌وروپا ئهمه به‌ ناحۆشترین کاره‌سات و خراپترین سوومه‌ له‌رزه له‌ قه‌لم ده‌دن.

له ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیستم به‌شی ولاتی چین له بوومه‌له‌رزه تیکده‌ره‌کان زور له به‌شی ولاته‌کانی دیکه زیاتر بووه . له ۱۶ کانوونی یه‌که‌می سالی ۱۹۲۰ ناوچه‌ی غانسو که که‌وتووته باکووری چین، بوومه‌له‌رزه‌یه‌کی به‌هیز لییدا، توانا‌که‌ی گه‌بشته ۸.۶ پله له پینوهری ریخته‌ر نه‌مه‌ش بووه هۆی کوشتنی پتر له ۲۰۰ هه‌زار که‌س و ملیونه‌ها که‌سی دیکه‌شی له مال و حالی خویان ده‌ربه‌ده‌ر و بی سه‌رو شوین کرد .

هه‌ر له کوتایی نه‌وسالیدا ۱۹۲۰ و . سه‌ره‌تای سالی ۱۹۲۱ ناوچه‌کانی باکووری چین تووشی بارودۆخی وشکایی بووه و بووته‌ مایه‌ی نانه‌ی سه‌ری نیو ملیۆن که‌س، نیجا له ۲۲ ی نه‌یاری سالی ۱۹۲۷ بوومه‌له‌رزه‌یه‌کی دیکه‌ی تبکده‌ر هه‌مان ناوچه‌ی غانسۆی گرته‌وه، توانا‌که ۸.۳ پله بووه و، پتر له ۲۰۰ هه‌زار سه‌ری دیکه‌ی هاولاتیانی تیچوانده‌...

نهم کارساتانه ماینه و مکور بوون که به دواي ولایتي چین بکھون شه ویش وه کو ده ست به سترایک له به رانبه رید! بووه ستیت و هیچی پینه کریت . له ۲۶ ی کانوونی یه که می سالی ۱۹۳۲ بوومه له رزه یه کی نوی هه مان هه ریمی غانسوی چینی گرتسه وه، نه بچاره بوومه له رزه که به توانای ۷.۶ پله ی سهر پیوه ری ریخته ر بوو و، بووه هوی کوشتنی ده وریه ری ۷۰ هزار کهس و، تیگدان و دارماندنی ده یان هزار خانووبه ره، سهره پای نه مهش ملیونه ها خه لکی دیکه ی له مال به ده رنا و ده ربه ده ری کردن .

له ۵ ی کانوونی دوو ده می سالی ۱۹۷۰ بوومه له رزه یه کی نوی له هه ریمی یونانی ولایتي چینی به توانای ۷.۷ پله ی سهر پیوه ری ریخته ر روی دا، ده وریه ری ۱۶ هزار کهسی کوشت نینجا له ۲۸ ی تهموزی سالی ۱۹۷۶ بوومه له رزه یه کی دیکه هه ریمی تانه شانی چینی گرتسه و، توانای ۸ پله بوو ده وریه ری ۲۵۵ هزار کهسی له نیوبرد .

له‌گه‌ل هاتنی سه‌ده‌ی بیست و یه‌کهم ولاتی چین له ۲۶ ی کانوونی یه‌که‌می سالی ۲۰۰۶ بوومه‌له‌رزهبه‌کی دیکه‌ی به‌خووه‌بینی . بنکه‌که‌ی له‌ ناوچه‌ی هانغشۆنی باشووری روژناوای دورگه‌ی تایوان بو . توانا‌که‌ی گه‌بشته ۶.۷ پله و روودانی له‌گه‌ل دووه‌مین بادی سالانه‌ی شه‌پۆله‌کانی تسۆنامی ریککه‌وت که سالی ۲۰۰۴ باشووری روژه‌ه‌لاتی ئاسیای گرته‌وه و بووه‌هۆی کوشتنی پتر له ۳۰۰ هه‌زار کهس .

کاریگه‌ری ئهم بوومه‌له‌رزهبه‌ گه‌بشته قه‌راغه‌کانی روژه‌ه‌لاتی چین و هه‌روه‌ها هونگ کونگ و کۆریا و ژاپۆن و فلیپینیشی گرته‌وه . ئهم بوومه‌له‌رزهبه‌ زیانی زۆری له‌ گیانی هاو‌لاتیان نه‌دا و به‌لام زیانی گه‌وره‌ی له‌ مال و سامان دا زۆر له‌ کینبلی پێوه‌ندیه‌ ده‌ریایه‌کانی له‌ کارخست که چینی به‌ ولاتی دیکه‌ی جیهان ده‌به‌سته‌وه .

سهره‌رای بوومه‌له‌رزهی سالی ۱۹۰۵ ولاتی هیند له سه‌دهی بیستم چه‌ندین بوومه‌له‌رزهی دیکه‌ی به‌خۆه بینی . له سالی ۱۹۳۴ یش بوومه‌له‌رزهی‌ه‌ک به توانای ۸,۳ پله‌ی سهر پیوه‌ری ریخته‌ر هه‌ریمی بیهاری له باکووری رۆژه‌ه‌لاتی هیندستان گرتوه‌وه و بووه‌ه‌وی کوشتنی نیوان ۱۱ هه‌زار و ۳۰ هه‌زار که‌س . له ۳۰ نه‌یاری سالی ۱۹۳۵ هه‌ریمی بلوستان که نیستا که‌وتوه‌ته رۆژه‌ه‌لاتی پاکستان .

هیزی بوومه‌له‌رزه‌که له‌سهر پیوه‌ری ریخته‌ر گه‌یشه ۷,۷ پله ، هه‌ندی له سهرچاوه‌کان گوتیان که بووه‌ه‌وی کوشتنی ۳۰ هه‌زار که‌س . که‌چی هه‌ندی سهرچاوه‌ی دی نهم ژماره‌یه‌ی بژ ۶۰ هه‌زار که‌س به‌رزکرده‌وه ، به هه‌ر حال بوومه‌له‌رزهی سالی ۱۹۳۵ به توندترین بوومه‌له‌رزه ناسراوه‌کان داده‌نریت که ناچه‌کانی باشووری ئاسیای گرتوه‌ته‌وه .

له ۲۹ی تەیلوولی ۱۹۹۳ هەریمی مەها راسترا له ناوەراستی هیندستان نووشمی بوومەلەرزەیه‌ک بووده هێزه‌که‌ی ۶.۳ پله بوو به‌گویره‌ی پینوهری ریخته‌ر، بوومەلەرزە‌که ۱۵ هه‌زار که‌سی کوشت و ۱۶ هه‌زار که‌سی دیکه‌شی بریندار و په‌ککه‌وته کرد، زۆریه‌ی خانووه‌کانی شاری خیلاری که له ناوچه‌که‌دا بوون رووخان و له‌گه‌ل زه‌وی تەخت بوون، له ۲۶ی کانوونی دووه‌می ساڵی ۲۰۰۱ بوومەلەرزەیه‌ک هەرنمی غوجاراتی کرتسه‌وه که که‌وتووته روژناوای هیندستان . بوومەلەرزە‌که‌ش به‌هینی ۷.۷ پله بوو به‌گویره‌ی پینوهری ریخته‌ر.

هۆکاری ئەم بوومەلەرزەیه‌ گه‌یشه‌ ولاتی پاکستانی دراوسی و، له هیندستان و پاکستان نزیکه‌ی ۲۰ هه‌زار که‌سی کوشت و، له ۸ی تشرینی په‌که‌می ۲۰۰۵ بوومەلەرزەیه‌ک به‌هینی ۷.۶ پله له‌سه‌ر پینوهری ریخته‌ر له هەریمی که‌شمیری دا، که که‌وتووته باکووری هیندستان و باکووری رۆژه‌لاتی پاکستان و له هەردوو ولاتدا ده‌رووسه‌ری ۸۷ هه‌زار که‌سی کوشت .

ژاپۆن له ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیستهم تووشی دوو بوومه‌له‌رزهی به‌هیز بووه‌وه، یه‌که‌مینیان له ۱ ی نه‌یلوولی سالی ۱۹۲۳ رووی دا و، شاری توکیوی پایته‌ختی ژاپۆنی تووشی زیانیکی زۆر گه‌وره‌ کردوه و هه‌روه‌ها شاری یوکۆهامای دراوسی خۆی گرتوه و نه‌ویشی به‌ته‌واوه‌تی ویران و کاوڵ کرد. هینزی بوومه‌له‌رزه‌که‌ گه‌یشته ۸.۳ پله و هه‌ر له‌ دای نه‌مه‌ش ناگریکی گه‌وره‌ له‌ ناوچه‌که‌ هه‌لگیرسا و له‌ نه‌جامدا پتر له ۱۶۰ هه‌زار که‌سی له‌ نیوبرد.

به‌لام بوومه‌له‌رزه‌ گه‌وره‌که‌ی دووهم له ۱۷ کانوونی دووهمی سالی ۱۹۵۵ رووی دا. هیزه‌که‌ی گه‌یشته ۷.۲ پله و ۳۰ هه‌زار خه‌نوی گه‌وره و به‌چوولا و باله‌خانه‌ی تیکدا و چه‌ندین پردی له‌ شاری کۆبی که‌ که‌وتوه‌ته‌ باشووری رۆژناوای پایته‌خت رووخاند و پارچه‌ پارچه‌یانی کرد و تینجا به‌دریژایی شاره‌که‌ ناگریکی گه‌وره‌ی هه‌لگیرساند و نه‌مه‌ش بووه‌ هۆی کوشتنی ۶۵۰۰ که‌س و ۳۰ هه‌زار که‌سیش بریندار بوون.

ههروه‌ها تورک‌یاش له ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیستم تووشی چه‌ندین بوومه‌له‌رزه بووه‌ته‌وه به‌لام له هیزیدا جیاواز بووه و له‌و زیانه‌ی گیانی و ماددیشدا که تووشی شاره‌کان بووه دیسان جیاواز بووه، له‌مانه توندترینیان دوو بوومه‌له‌رزهی به‌هیزبووه یه‌که‌مینیان له ۲۶ ی کانوونی یه‌که‌می سالی ۱۹۳۹ روری دا و، هیزه‌که‌ی گه‌یشه ۸ پله‌ی سهر پتوهری ریخته‌هر و، شاری نه‌زنکانی که که‌وتووه‌ته باکووری روژه‌لاتی ولات به‌ته‌واوی تینکدا و کاولی کره و ده‌روبه‌ری ۳۰ هه‌زار که‌سی کوشت.

دووه‌مین بوومه‌له‌رزه له ئابی سالی ۱۹۹۹ روری دا و شاری نه‌زمیت و ناوچه‌ی ده‌روبه‌ری گرته‌وه که ده‌که‌وێته باکووری روژئاواوی ولات و هینده‌ی ۱۰۰ کم له باشووری روژه‌لاتی ئیستانبۆل دووره . هیزی بوومه‌له‌رزه‌که ۷.۴ پله‌ی سهر پتوهری ریخته‌هر بوو و بووه هزی تینکدان و کاولکردنی نزیکه‌ی ۷۶ هه‌زار خانوو و با‌ئه‌خانه‌ی نێو شاری نه‌زمیت به‌ته‌نیا و هه‌روه‌ها ده‌روبه‌ری ۱۷ هه‌زار که‌سی کوشت .

له ههردوو سالانی ١٩٤٨ و ١٩٤٩ ناوچهی ناسیای ناوه‌راست تووشی دوو بوومه‌له‌رزهی به‌هیتز بووه‌وه و، سهدان هه‌زار که‌سی تووشی مال ویرانی کرد و چه‌ندین ناوچه‌ی به‌ته‌واوتی ته‌خت کرد و ملیونه‌ها که‌سی دیکه‌شی ناواره کرد . یه‌که‌مین بوومه‌له‌رزه له ٦ی تشرینی یه‌که‌می سالی ١٩٤٨ روهی دا و ولاتی تورکمانستانی گرت‌ه‌وه که ده‌که‌وێته باکووری روزه‌لاتی نیران و نه‌ر کاته یه‌کیک له ولاته‌کانی یه‌کیتهی سوڤیه‌ت بوو . بوومه‌له‌رزه‌که چه‌ندین شاری کاول کرد و له‌مانه‌ش عیشق نابادی پایته‌خت .

هیتزی بوومه‌له‌رزه‌که گه‌یشته ٧,٣ پله . بووه هۆی کوشتنی نزیکه‌ی ١١٠ هه‌زار که‌س، له سالی ١٩٤٩-ش بوومه‌له‌رزه‌یه‌کی دیکه ولاتی تاجیکستانی گرت‌ه‌وه، باکووری روزه‌لاتی نه‌فغانسان، نه‌ر کاته یه‌کیک له ولاته‌کانی یه‌کیتهی سوڤیه‌ت بوو . هیزه‌که‌ی گه‌یشته ٧,٥ پله‌ی سه‌ر پتوه‌ری ریخته‌ر و نزیکه‌ی ١٢٠ هه‌زار که‌سی کوشت.

له نیوان ۲۹ی شوبات و ۱ی ئاداری سالی ۱۹۶۰ زنجیره بوومه له رزه بهك شاری نه غادییری
 مدغرییی گرتوه، كه ده كه ویتته قهراغی باشووری روژئاوای ولات و به سه ر ئوقیانووسی
 نه تله سیدا ده روانیت . هیزی هه ره توندی بوومه له رزه كان گه یشته ۵،۸ پله ی سه ر پینه وری
 ریخته ر و بووه مایه ی تیتكدان و كاو لكره ننی نزیکه ی ۷۰٪ ی خانووه كانی شاره كه به
 هه زاران كه سی زیندوو و مردوو ی خسته ژیر دارو په ردوی باله خانه دارماوه كان .

دوا به دوا ی نه م بوومه له رزانه شه پۆلی بهرز له ئوقیانووسی نه تله سی شاره كه ی نفرز كرد
 و نینجا ناگریکی ئینجگار گه وړه هه لگیرسا هه موو ناوچه كانی نه غادییری گرتوه، نیتر بو
 نه وه ی قهواره ی زیانه كان كه م بكریتته وه شاره كه له خه لكه كه چۆلكر، كه چی ته نیا پیساوانی
 پۆلیس و سوپا و تیپه كانی فریا كه و تن تینیدا مانه وه، له نه بهامی نه مه ش نزیکه ی ۱۵
 هه زار كه س كوژرا كه سینه کی دانیش توانی شاره كه یان پینك دینا.

هندی ولاتانی نه‌مه‌ریکای لاتینی له‌ ماهوی سینه‌کی دواپی له‌ سه‌دهی بیستم تووشی ژماره‌یه‌ک له‌ بوومه‌له‌رزه‌ تونده‌کان بوونه‌ره . له‌ ۳۱ یاری سالی ۱۹۷۰ پیژ، که‌ که‌وتووته‌ روژناوای نه‌مه‌ریکای باشوور . بوومه‌له‌رزه‌یه‌کی توند گرتیه‌وه، هیزه‌که‌ی گه‌یشه‌ ۷.۷ پله‌ی سه‌ر پیوه‌ری ریخته‌ر و بووه‌ هوی دارمانی چپای واسکرانی باکووری پایته‌خت و چپایه‌که‌ش له‌ گه‌ل رمانی خویدا ۱۰ گوندی نزیک خوی ته‌خت کرد و له‌ گه‌ل نه‌مانه‌ش شاروچکه‌ی شیمبوتی -شی کاوّل و ویران کرد و خه‌لکه‌که‌ی به‌گشتی خسته‌ژیر داروپه‌ردو و به‌فره‌که‌ی خوی .

دارمانه‌که‌ به‌ ته‌نیا نزیکه‌ی ۲۰ هه‌زار که‌سی کوشت و، بوومه‌له‌رزه‌که‌ش ده‌وروبه‌ری ۷۰ هه‌زار که‌سی له‌ پیژ کوشت . له‌ ۴ شوباتی سالی ۱۹۷۶ بوومه‌له‌رزه‌یه‌ک ولاتی گواتیمالای گرتوه‌ که‌ ده‌که‌ویشه‌ ناوه‌راستی نه‌مه‌ریکای ناوه‌راست و، هیزی گه‌یشه‌ ۷.۵ پله‌ و ده‌وروبه‌ری ۲۳ هه‌زار که‌سی کوشت.

له ماوهی ده‌که‌وێته نێوان ۱۹ و ۲۱ ی تەیلوولی سالی ۱۹۸۵ وڵاتی مه‌کسیک که ده‌که‌وێته باشووری ته‌مه‌ریکای باکوور و باشووری وڵاته یه‌ک‌گرتووه‌کانی ته‌مه‌ریکا تووشی بوومه‌له‌رزیه‌ک بووه‌هه‌ی هه‌ی‌زی گه‌یشه ۸.۱ پله‌ له‌سه‌ر پینه‌هری ریخته‌ر . بوومه‌له‌رزیه‌که مه‌کسیکۆی پایته‌خت و سی هه‌ریمی کناری گرتوه‌ و ده‌وروبه‌ری ۲۵ هه‌زار که‌سی له‌ نێو برد و له‌ لایه‌کی دیکه‌ راپۆرته‌ ره‌سمیه‌کان ژماره‌ی کوژراوه‌کانیان ته‌نیا به‌ ۹۵۰۰ که‌س بلا‌کرده‌وه‌ .

پێشتریش وڵاتی ته‌کوادۆر که ده‌که‌وێته رۆژناوای ته‌مه‌ریکای باشوور و باکووری وڵاتی پێو. له‌ ۵ ی ئابی سالی ۱۹۴۹ بوومه‌له‌رزیه‌ک گرتیه‌وه‌، هه‌ی‌زی گه‌یشه ۶.۸ پله‌ له‌سه‌ر پینه‌هری ریخته‌ر و بووه‌ هه‌ی‌ کوشتنی ۶ هه‌زار که‌س و مالتویران‌کردن و ده‌ربه‌ده‌ر کردنی نزیکه‌ی ۱۰۰ هه‌زار که‌سی دیکه‌ش.

ولایتی نیران بده ناسراوه که له همموو جیهاندا زۆریه ی بوومه له رزه کان لهوی روو دده دن .
له ماوه ی سه ده ی بیستم و سه رتاکانی سه ده ی بیست و یه کم تووشی چهن دین
بوومه له رزی توانا همه جور بووته وه . له ۱ و ۲ ی نه یلولی سالی ۱۹۶۰ تووشی
بوومه له رزه یه ک بووه هیزی گیشته ۷،۱ پله له سه ر پیوه ری ریخته ر و ناوچه کانی باکووری
روژئاوای گرتوه و پتر له ۱۲ هزار که سی کوشت و ده یان هزار که سی دیکه شی
په رگهنده و ده ربه ده ر کرد .

له ۳۱ ی ئابی ۱۹۶۸ بوومه له رزه یه ک باکوور روژه لاتنی نیرانی گرتوه به هیزی ۷،۴ پله
و بووه هۆی کوشتنی ۱۱۶۰۰ که س و، له ۱۶ ی نه یلولی سالی ۱۹۷۸ بوومه له رزه یه ک
دیکه به هیزی ۷،۷ پله باکووری روژه لاتنی نیرانی گرتوه و ده وریه ری ۲۵ هزار که سی
کوشت .

له هەردوو رۆژی ٢١ و ٢٤ ی حوزەیران لە ساڵی ١٩٩٠ دوو بوومەلەرزە یەک لە دواى یەكدى لە ناوچە شاخاوییه كانی باكووری رۆژهەڵاتی ئێران روى دا، هەریەكەیان هیزی ٧،٧ پلەى سەر پتەوری ریختەر دەبوو و، نزیكەى ٦٠ هەزار كەسى كوشت و سوو دەهزی بریندار بوونی نزیكەى ٢٠٠ هەزار كەسى دیکەش و، سەدان هەزار خانوو و بالەخانەى تێكدا، ئە ئاكامدا ٥٠٠ هەزار كەسى دیکەش بى دالە مانەوه.

لە ٢٦ ی کانوونی یەكەمى ساڵی ٢٠٠٣ بوومەلەرزە یەك ناوچەى شارى (بام) ی شۆینه‌واری گرتەوه كه ده‌كه‌ویته باشووری رۆژهەڵاتی ئێران، هیزی گەیشته ٦،٦ پلەى سەر پتەوری ریختەر لایەكى گەورەى لە شارەكه دارماند و، نێوان ٣٠ و ٤٠ هەزار كەسى كوشت و، ٣٠ هەزار كەسى بریندار كرد و، دەه‌ر‌وبەری ٧٥ هەزار كەسى دیکەشی بەبى مال هێشته‌وه.

هدهدها نهمینیش لهو ولاتانه دادهنریت که بهشیوهی دوبارهکی تووشی بوومهلهرزه دهبیتهوه، توندترین نهم بوومهلهرزانه له ۷ی کانوونی یهکهمی سالی ۱۹۸۸ روی دا و، هیزی گهیشته ۶،۹ ی پیوهی ریخته و، نهم بوومهلهرزهیه دهروبهری ۲۵ هزار کهسی کوشت و، ۱۵ هزار کهسی بریندار کرد و، پتر له ۴۰۰ هزار کهسی له مالی خویان دهربهدهر کرد.

له ۲۶ی تایاری ۲۰۰۶ بوومهلهرزهیهک بههیزی ۶،۳ پله لهسه پیوهی ریخته له دورگی جاوهی نهندهنوسیای دا و، ۶۰۰۰ کهسی کوشت و ۱۲۷ هزار کهسی دیکهشی له مالی خویان ناواره کرد. له دور لاپههپی داهاتوو خشتهیهک دروست کراوه گرنهگترین بوومهلهرزهکانی تیدایه که له ماوهی سهدهی بیستم و سهدهتای سهدهی بیست و یهکهم روویان داوه.

بهروار	شویزن	هیزی ریخته	ژمارهی مردووان
۱۹۰۵	هیندستان	۸,۶	۲۰ هزار
۱۹۰۶	ولایته به کگرتوودکان	۸,۳	۳۰۰۰
۱۹۰۶	شیلی	۸,۶	۲۰ هزار
۱۹۰۸	نیپالیا، مبینا	۷,۵	۷۵ / ۲۰۰ هزار
۱۹۲۰	چین	۸,۶	۲۰۰ هزار
۱۹۲۳	ژاپون	۸,۳	۱۴۰ هزار
۱۹۲۷	چین	۸,۳	۲۰۰ هزار
۱۹۳۲	چین	۷,۶	۷۰ هزار
۱۹۳۴	هیندستان	۸,۳	۱۱ / ۳۰ هزار
۱۹۳۵	هیندستان	۷,۷	۳۰ / ۶۰ هزار
۱۹۳۹	شیلی	۸,۳	۳۰ هزار
۱۹۳۹	تورکیا	۸	۳۰ هزار
۱۹۴۸	تورکمانستان	۷,۳	۱۰۰ هزار
۱۹۴۹	تاجیکستان	۷,۵	۱۲۰ هزار
۱۹۴۹	نیکوادور	۶,۸	۶۰۰۰
۱۹۶۰	شیلی	۸,۳	۲۰ هزار
۱۹۶۰	مغریب، نه عادی	۵,۸	۱۵ هزار
۱۹۶۲	نیران	۷,۱	۱۲ هزار
۱۹۶۸	نیران	۷,۴	۱۱۶۰۰
۱۹۷۸	نیران	۷,۷	۲۵ هزار

بهره‌روار	شویین	هیزی ریخته‌ر	ژمارهی مردووان
۱۹۷۰	چین	۷.۷	۱۶ هزار
۱۹۷۰	پیرو	۷.۷	۷۰ هزار
۱۹۷۶	چین	۸	۲۵۵ هزار
۱۹۷۶	گواتیمالا	۷.۵	۲۳ هزار
۱۹۷۸	ئیران	۷.۷	۲۵ هزار
۱۹۸۰	ئیتالیا	۷.۲	۲۹۱۴
۱۹۸۵	مه‌کسیک	۸.۱	۲۵/۹۵۰۰ هزار
۱۹۸۸	ئهرمینیا	۶.۹	۲۵ هزار
۱۹۹۰	ئیران	۷.۷	۶۰ هزار
۱۹۹۳	هیندستان	۶.۳	۱۵ هزار
۱۹۹۵	ژاپون، کوبی	۷.۲	۶۵۰۰
۱۹۹۵	روسیا	۷.۵	۲۱۰۰
۱۹۹۸	نه‌فغانستان	۶.۱	۴۰۰۰
۱۹۹۸	نه‌فغانستان	۷.۱	۵۰۰۰
۱۹۹۹	تورکیا، نه‌زمت	۷.۴	۱۷ هزار
۱۹۹۹	تایوان	۷.۶	۲۴۰۰
۲۰۰۱	هیندستان	۷.۷	۲۰ هزار
۲۰۰۳	ئیران	۶.۶	۴۰ / ۳۰ هزار
۲۰۰۵	پاکستان -	۷.۶	۸۷ هزار
۲۰۰۶	نه‌نده‌نورسیا	۶.۳	۶۰۰۰

تسونامی - شه پۆله بوومه له رزهیییه کان

تسونامی وشهیه کی ژاپونییه و زانستییه بۆ مه بهستی شه پۆله ده ریاییه بوومه له رزهیییه کان به کاردیت . ئهم شه پۆلهش له ژیر رووی ده ریا پیدا ده بن و زوړ حار له نه غامی بوومه له رزهوه روو ده دن و هندی جاریش له نه غامی دارمان یا ته قینه وه گرکانییه کانه وه پیدا ده بن و کاتی پانتایی ناستی رووی ژیره وهی ده ریا به لایه کدا ده گۆریت زنجیره یه ک له شه پۆله کان له شینهی قهواره یه ک هه لیده یته نیو ناوه وه پیدا ده بیت .

شه پۆله کانی تسونامی درێژی هه مه جوړیان هیه و له وانه یه به سه دان کیلومه تر درێژ بیهته وه ، به خیراییه ک ده گاته ۸۰۰ کیلومه تر له کاتزمیتریکدا و کاتی ده گاته ناوی ته نکایی نزیک قهراغه کان ناوه که زوړ گه وره ده بی و به رزاییه که ی له نیو ده ریا له نیو مه تر ده ستپنده کات و له ۱۵ مهتری سه ر قهراغ کوتایی دیت و هندی جاریش بۆ ۳۰ مه تر به رز ده بیته وه .

به‌رینی شه‌پۆله‌کانی تسۆنامی ده‌گاته‌ده‌رووبه‌ری ۱۰۰ کم و، له‌وانه‌یه‌هه‌ندی جبار له ۲۰۰ کیلومه‌تریش تێپه‌رینیت، کاتی ئهم شه‌پولانه‌ده‌گه‌نه‌قەراغ له‌به‌ر ئه‌وه‌ی قه‌واره‌یه‌کی ئیجگار زۆر له‌ئار په‌یدا ده‌بیت، له‌ئهم‌جایدا ده‌بیتته‌هێژیکسی تێکده‌ر و کاولکه‌ری زۆر گه‌وره، له‌وانه‌یه‌هه‌موو قه‌راغه‌که‌بخاته‌ژێر ئاوه‌وه‌و هه‌موو شیوه‌کانی ژیا‌نی م‌رو‌ف و گیانه‌وه‌ر و رووه‌که‌کان له‌نیو‌به‌بات، هه‌روه‌ها هه‌موو دامو‌ده‌زگه‌شارستانیه‌کانیش به‌ته‌واوه‌تی بکاته‌داروپه‌ردو .

پێویسته‌شه‌پۆله‌کانی تسۆنامی که‌له‌ئوومه‌له‌رزه‌و داته‌پین و بوومه‌له‌رزه‌کانی ژێر قوولایی ده‌ریا په‌یدا ده‌بن له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شه‌پولانه‌ی له‌ره‌شه‌باو گه‌رده‌لووله‌تونده‌ده‌ریاییه‌کان روو ده‌دن تێکه‌لاو به‌یه‌کدی‌یان نه‌که‌ینه‌وه، که‌له‌کاتی ده‌گاته‌قه‌راغه‌کان ده‌بیتته‌هو‌ی روودانی هه‌ڵسانی ئاو و لافاو‌ه‌کان و ئه‌و کاته‌ش ئهم‌جۆره‌ره‌شه‌باو گه‌رده‌لوولانه‌ناوی لێده‌بریت شه‌پۆله‌ره‌شه‌باییه‌ده‌ریاییه‌کان .

یه کینک له گهره‌ترین کاره‌ساته‌کانی تسونامی له سه‌رده‌می نوی له به‌یانی رۆژی ۲۶ کانوونی یه‌که‌می سالی ۲۰۰۴ رۆی دا، کاتی بوومه‌له‌رزیه‌کی ئیجگار گه‌وره له دوری ۱۶۰ کم له قهرغی سوومه‌تره‌ی ئهنده‌نورسیایی ژیره‌وی زه‌ریای هیندی هه‌ژانده‌وه، یه‌که‌مین جار به‌هیزی ۹ پله‌ی سه‌ر پتوهری ریخته‌ر بوو، ئینجا ورده‌ ورده به‌هیزتر بوو تا‌کو گه‌یشت به‌هیزی ۹،۳ و نه‌مه‌ش دوو‌ه‌مین به‌هیزترین بوومه‌له‌رزیه‌که تا‌کو ئیستا تو‌مار کرابیت.

بنکه‌کانی چاودیری نه‌مه‌یان ئاشکرا کرد که نه‌م بوومه‌له‌رزیه‌ی نزیکه‌ی ماوه‌ی ۱۰ ده‌قیقه به‌رده‌وام بوو. نه‌مه‌ش درێژترین ماوه‌ی بوومه‌له‌رزیه‌که بنکه‌کان له هه‌موو ناوچه‌کانی جیهان تو‌ماریان کردبیت، بوومه‌له‌رزیه‌که هینده به‌هیز بوو به‌را‌ده‌یه‌ک بووه هۆی ئه‌وه‌ی که گۆی زه‌وی به‌ته‌واوی به‌له‌رزیت و ده‌روبه‌ری یه‌ک سانتیه‌تر به‌لای که‌می له شوینی خۆی لابه‌جیت. نه‌م بوومه‌له‌رزیه‌هینده کاریگه‌ر بووه خه‌لک له ناوچه‌کانی ئیجگار دور له سه‌نته‌ر هه‌ستیایان پینکردوه.

له گهل گه یشتنی نهم شه پۆلانه ی تسۆنامی بۆ قه راغه کانی باشوور و باشووری رۆژه لات له کیشوهری ناسیا به رزی شه پۆله کان ده گه یشته ۳۳ مه تر و شه پۆله هه ره به هیزه کانی هه موو شاره قه راغییبه کانی رامالی وه کو شاره کانی ولاتیانی نهنده نووسیا و مالیزیا و تایلاند و دورگه کانی مالدیف و سریلانکا و هیندستان و به نگلادیش سه ره رای هه ندی ده ولته تانی دیکه له باشووری رۆژه لاتنی ناسیا که به شیوه یه کی که مه تر ویران بوون وه کو میانمار .

هه روه ها کاریگه ری نهم شه پۆلانه گه یشته قه راغه کانی رۆژه لات و باشووری رۆژه لاتنی کیشوهری ئه فهریقیا . شه پۆله کان سۆمال و کینیا و ته نزانیا و ولاتی باشووری ئه فهریقیا ی گرتوه له نا کامی نهم کاره ساته ده ور به ری ۳۰۰ هه زار که س کوژرا که زۆریه یان له نهنده نووسیا بوون، سه ره رای زیانیکی ئیجگار گه وه ی ماددیش که زیاتر له ۷ ملیار دۆلار ده بوو .

له کاتی عهسری رۆژی ۱۷ی تهمووزی سالی ۲۰۰۶ سەر له نوێ شهپۆله کانی تسونامی ههێرشیان بوو سەر ئه‌نده‌نوسیا برد، به‌لام به‌پله‌یه‌کی زۆر که‌متر له جاری پێشوو . بوومه‌له‌رزیه‌کی زه‌مینه‌یی له دوای ۳۵۰ کیلۆمه‌تر له باشووری دوورگه‌ی جاوه‌ی ئه‌نده‌نوسیا یی رۆی دا و بسوه هۆی کوشتنی ۶۳۷ که‌س له ناوچه جیا جیا کسانێ ئه‌نده‌نوسیا و ۵۴۳ که‌سیش بریندار بوون و ۱۶۴ که‌سی دیکه‌ش بێ سه‌روشوین بوون .

هه‌روه‌ها ۱۶۲۴ خانووی دارماند و زیانی گه‌وره‌ی لێکه‌وت. ۱۸۷۴ که‌شتی تینکشان و زۆربه‌یان نفرو بوون و له هه‌موو ناوچه‌کانی که شه‌پۆله‌کانی تسونامی گرتبوونیه‌وه ته‌وه‌می کاره‌بای تێدا پشچرا، سه‌ره‌رای پشچانی هه‌موو هێله‌کانی ته‌له‌فۆن ... به‌رزێ شه‌پۆله‌کانی تسونامی نه‌جاره‌ش ده‌گه‌یشه‌ ده‌روبه‌ری دوو مه‌تر ...

لە ۱۷ ئاينى سالتى ۱۹۷۶ بومەلەرزە يەككى توند بەھىزى ۸ پىلە لەسەر پىتەرى رىختەر لە نىئو ئۇقيانوسى ھىمنى نىزىك فلىپپىن رووى دا، كارىگەرىيە كەي گەيشتە گىشت دەولەتە نىزىك و دەروپەرەكانى خىزى . لە دواي پىنج دەقىقەي دەستپىكىردنى بومەلەرزە كە شەپۆلەكانى تىسۇنامى بەبەرزايى پىنج مەتر شاللاويان بۆ قەراغەكانى ولات ھىنا و نەمەش بوو ھۆي كوشتنى پىتر لە ھەشت ھەزار كەس و تىكدان و دارماندن و داتەپاندنى گىشت ئەو خانووەكانى لە قەراغە كە بوون .

لە ۱۷ تەمبۇزى ۱۹۹۸ بومەلەرزە يەككى بەھىز لە دوورى ۷۰ كم باكوورى قەراغى دەولەتى بابىواي غىنىيائى نوئى ھەژاندەو كە دەكەويتە باكوورى ئوسىترالىا. دواي چەند دەقىقە يەك لە بومەلەرزە كە شەپۆلەكانى تىسۇنامى شاللاويان بۆ ئەم قەراغە ھىنا و، نەمەش بوو ھۆي كوشتنى پىتر لە ۳۰۰۰ كەس و، بىرىندار بوونى سەدانى دىكە و دەربەدەر كىردن و ئاوارە كىردنى ۶۰۰۰ كەسى دىكەش.

له سالی ۱۹۵۲ ئەندەنوسیا تووشی بومەلەرزەیه کی زۆر بەهێز بوووه و بووه هۆی روودانی شەپۆلەکانی تسونامی و بەرزبونەوی ئاستی شەپۆلەکان بۆ پینج مەتر و کاریگەری شەپۆلەکان گەشتە چەندین دەولەتان کە بەسەر ئوقیانوسی هینندا دەروانن وەکو ژاپۆن و دورگەکانی هاوای و، هەردوو دەولەتی پیرو و شیلی لە ئەمەریکای باشوور، ئەمەش لە ئەنجامدا بوو هۆی کوشتنی ۴۰۰۰ کەس و جگە لەمەش زیانیکی ماددی نیجگار گەورەشی لە خەڵکە کەدا .

یستە میژووێیە کان ژمارەیه کی زۆر لە کارهساتەکانیان تۆمار کردوووە کە لە شەپۆلەکانی تسونامییەوه روویان داو و ناوچەی جۆراوجۆریان لە جیهان تووشی کارهساتی دلتەزین کردوووە. ئەمەشدا قوربانیەکان هەندێ جار لە دەیان کەسەوه تا کو سەدان هەزار کەس بوو. لە لاپەرە داهاتوو خشتەیه کە گرنگترین کارهساتە دلتەزینەکانی تیندایە و بەرواری رووداوەکانیشی تیندایە کە بەشیوێه کی زنجیری تۆمار کراون.

بەروار	شون	ژمارى مردووان
۱۶۰۵	ژاپون	۵۰۰۰
۱۶۰۷	بەریتانیا	۲۰۰۰
۱۷۰۳	ژاپون	۵۲۳۳
۱۷۰۷	ژاپون	۳۰ ھزار
۱۷۵۵	پورتگال و معرب	۱۰۰ ھزار
۱۷۷۱	ژاپون	۱۴ ھزار
۱۷۸۲	چین و تایوان	۴۰ ھزار
۱۷۹۲	ژاپون	۱۵ ھزار
۱۸۲۶	ژاپون	۲۷ ھزار
۱۸۶۸	شیلی	۲۵۶۷۴
۱۸۸۳	اندونیسیا	۳۶ ھزار
۱۸۹۶	ژاپون	۲۲ ھزار
۱۹۰۸	ئیتالیا	۷۰ ھزار
۱۹۳۳	ژاپون	۳۰۰۰
۱۹۵۲	اندونیسیا	۴۰۰۰
۱۹۶۰	شیلی، ھارای، فلیپین، ژاپون	۲۰۰۰
۱۹۷۶	فلیپین	۸۰۰۰
۱۹۹۸	باییوا نیو غینیا	۳۰۰۰
۲۰۰۴	ئەندونیسیا، ھند، سریلانکا و نیتر	۳۰۰ ھزار
۲۰۰۶	ئەندونوسیا، جاوہ	۶۳۷

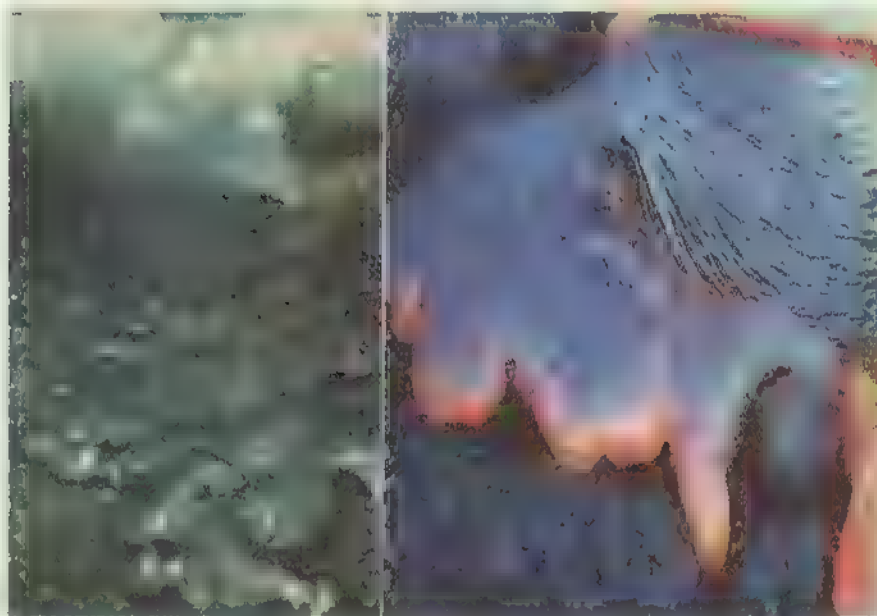
هه ئچوونه گرکانیه کان

گرگان له تهنجامي قلیشانه وه له روى زهوى يا تویكله كهی پهیدا دهیت. كه دهیتته هوی
دهرپه رینی بهرده تواده کان و خو له میش و گازه کان له قوولایی نیوان ۸۰ - ۱۰۰ كم له ژیر
قلیشانه وه كه و بهرده تواده كه و بهرده پۆلوه کان به تیپه ربوونی رۆژگار شاخ یا شیهوی نیمچه
شاخی گرکانی پینكدینیت یا بویه كه مین جار له نیو ده ریا دورگهی نوی به دیار ده كه ویت .

ئه گهر گرکانیک له شویتیکى نزیک شاره کان یا دتیه کان به ته قیته وه هه میسه زیاتی گیانی
و ماده دی دهیت و ئه م زیانانهش هه لیه ته به گویره دی دور و نزیکى شارو گونده کان له
سه نته رى ته قینه وه كه كه م و زیادى تینه ده كه ویت، هه روه ها ته قینه وه ی گرکان له هه ندی
شویندا ناگرى گه وره ی لینه ده كه ویتته وه و ئه ویش وه كو بوومه له رزه کان زیانی گه وره له گیان
و مالى خه لك ده دن.

له گەل هەموو شتووەکانی تەقینەوه گرکانییەکان گازەکان لەگەڵیدا دەردەپەرن، ئەم گازانە
 کە لە ژێر زویدا هەن، لە ژێر کاریگەری پالەپەستۆیەکی بەهێز هەولێدەدەن درزێک
 بدۆزنەوه دەرچوونی لە هەر درزێک تەقینەوهی گەوره پەیدا دەکات زۆر جارێش ئەم گازانە
 لە ئەنجامی تێپەربوونی بەردەتواوەکان بەنیۆ ئاودا پەیدا دەبن و دەبنە هەلم ئەوانەشە ئەم
 گازانە لە گەل دووهم ئۆکسییدی کاربۆن و دووهم ئۆکسییدی کبریت تێکەڵاوی بووبنەوه .

لەوانەیە تەقینەوه گرکانییەکان ماددەی شل دەرێکن کە لە ماددە تواوەکانی ژێر زوی
 یەوه پەیدا دەبێت، یا هەندێ ماددەی نیمچە رەق دەرەکات کە لە ماددە دەرپەریوەکانی
 دی گەرمی کەمترە، سەرەرای ئەمانەش گرکانەکان بەر لەوهی دەست بە تەقینەوه بکەن یا
 ماددە تواوەکان دەست بە هەلچوون بکەن ئەو شوێنەی کە دەبێتە سەنتەری تەقینەوه کە
 دەقڵیشیتەوه و ناوچەی شوێن زارەکی تەقینەوه کە بەردی گەوره گەورەیی لێدەردەپەریت .

گرکانی فیزۆف له گرکانه هه ره به ناویانگه کانی میژوره و ده که ویتته باشووری ئیتالیا،
 نزیک شاری ناپۆلی سه ر کنار، ته مه ش به تاکه گرکانی چالاک داده نریت له شه وروپا که
 تا کو نیمرۆ مابیتته ره . به که مین ته قینه وهی له ۲۴ ی ئابی سالی ۷۹ ی زایینی رووی دا و .
 له دواي چهند ده قیقه یه کی که م شاری بۆمیی و ، هه ردوو شاره نزیکه کانی خۆی، خۆله میتش
 و قور و لیتاوی تیاوه دایانی پۆشی و تییدا ده وروبه ری ۴۰۰۰ که س کوژران .

له سالی ۱۶۳۱ گرکانی فیزۆف بۆ جاریکی دی هه لچوو و پتر له ۳۰۰۰ که سی له نیو
 برد . ئینجا سه ر له نوێ له سالی ۱۷۹۴ ته قیبه وه و شاریکی له باشووری خۆی کاوڵ و
 ویران کرد و ، له نیسانی ۱۹۰۶ بۆ ماوه ی ده رۆژ هه لچوو و بسوه هۆی کوشتنی ۲۰۰۰
 که س و ، له سالاتی ۱۹۱۳ ، ۱۹۲۶ ، ۱۹۲۹ ، ۱۹۴۴ ، دیسان ده ته قیبه وه به لام زیانی زۆر
 نه بوو .

له حوزه‌یرانی سالی ۱۷۸۳ شاخی لاکى له به‌رزاییه‌کانی باشووری دورگه‌ی نایس‌لنده که که‌وتووته باکووری ئۆقیانوسی نه‌تله‌سی درزیکى به‌ دریژایی ۲۵ کم لپه‌یدا بوو و ده‌ستپیکرد شلکاوی ئاگرینی توواوه‌ی به‌ردو ماده‌کانی ده‌ردا و هینده‌ی نه‌برد هه‌لچوونیکى ناگرینی ئینجگار گه‌وره ناوچه‌که‌ی داگرت، نه‌م هه‌لچوونه گرکانییه‌ ماوه‌ی دوو مانگی به‌رده‌وام دریژه‌ی کیشا و به‌گه‌وره‌ترین هه‌لچوونی گرکانی ده‌ژمیردريت که میژوو تووماری کردیت.

هه‌روه‌ها گرکانی لاکى گازیکى ئینجگار زۆری ده‌ردا که له دووهم ئۆکسیدی کهریت و نه‌وانی دی پیکهاتبوو . ئینجا نه‌م گازانه له‌سه‌ر دورگه‌که خه‌ست بوونه‌وه له وه‌رگاکه‌ی پیس کرد و بووه‌ هو‌ی زیانیکی گه‌وره که ۷۵٪ی رانه مه‌ره‌کانی نه‌وتی له نیو برد و له ماوه‌ی ته‌قینه‌وه‌که ، لافاوه ناگرینه‌که ۱۰ هه‌زار که‌س کوژرا که چاریگی دانیش‌توانی نه‌و کاته‌ی دورگه‌که‌یان پیکه‌هیتا .

ئەندەنوسىيا لە ماوەى مېژووى نوێى خۆى تووشى ژمارەيەكى زۆر لە ھەلچووە گركانييه كان بووتەو . ھەرەگەورەيان گركانى قەبوورا بوو كە لە ۱۰ى نيسانى سالى ۱۸۱۵ تەقيەووە و ئەمەش بە توندترین ھەلچووە گركانييه كان دەژمێردریت لە جیھاندا، گركانه كە قور و لیتاوى ئاگرين و گازاتیكى زۆرى دەردا و یەكسەر ۱۰ ھەزار كەسى كوشت و ھەروەھا ناوچەكانى دەوروبەرى خۆى بە گشتى بەخۆلەمیتش داپۆشى و ۹۲ ھەزار كەس لە برسێیەتى و نەخشییدا مردن .

ئەو گازانەى كە لێى دەرچوون برێكى زۆر لە دووھم ئوكسىدى كبریتیان تێدا بوو ئەمەش بوو ھۆى ئەوێ كە ئەم گازانە لە گەل ھەلمى ئاو لە بەرزایی ئاسمان یەكبگرن چینه ترشییەك پێكبێنیت كە ھێندە چڕ بوو بەرادیەك بەرى تیشكى خۆرى گرت لە سەرتاپای ناوچەكانى جیھان پلەى گەرمى دا بەزانند و ساردییەك داھات بەروبوومەكانى بەجاریك بەست و ئەوێ بەرھەم بوو نەبێشت، ئەوێ شایانى باسە ناوچەى ئەندەنوسىيا و ناوچەكانى دیکەى دەوروبەرى سارد ھەلگەران و ساردییەكەش بەدریژایی ماوەى ھاوین درێژەى كێشا .

له ۲۷ ی ئابى سالى ۱۸۸۳ ئىندەنوسىيا سەر لى نوۋى توشى ھەلچوونىكى گرکانى توند بووۋە كە گرکانىك لى دورگەى كراكاتا تەقىيەۋە و بوو ھۆى دروستېۋونى شەپۆلەكانى تسۇنامى و بەرزىيەكەى كە دەگەيشتە قەراغەكان ۳۰ مەتر بلند دەبوو . ھەرۋەھا شارەكانى كەوتېۋونە قەراغەكانى ھەردوو دورگەى جاۋە و سۆمەترەشى گرتەۋە و شەپۆلەكانى تسۇنامى خەلكى بەتوندى بۇ نىۋ دەريا راكىتشا و لى نەنجامىدا پىتر لى ۳۴ ھەزار كەس نىغۇرۇ بوون .

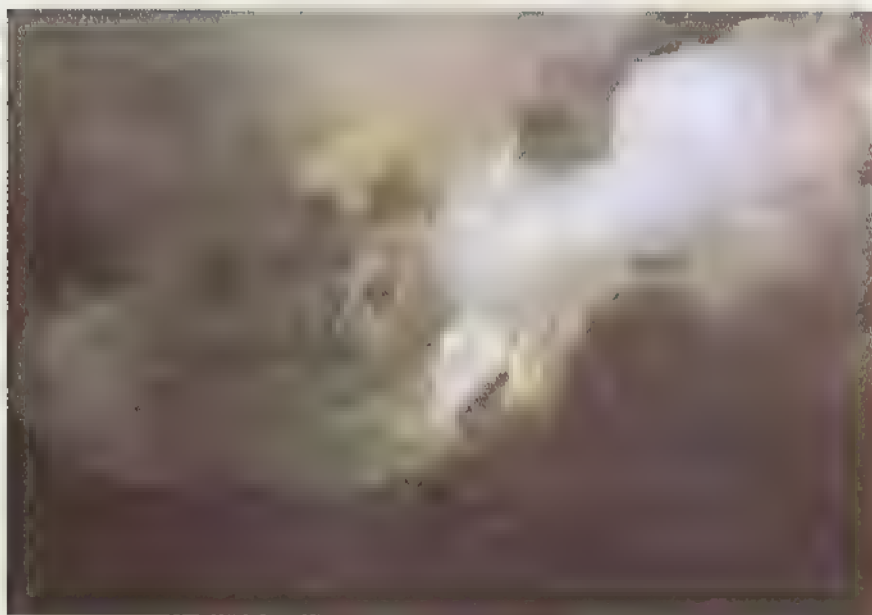
سەرەراى ئەمە خۆلىكى ئىتجگار زۆر بارى و شەپۆلىكى گەرمى دەستېنكرد ماۋى پىتر لى ۴۰ كىلومەترى سەر روۋى دەريا بلاۋبوۋەۋە و ئەۋ پىشكۆيانەى لى گەل خۇلبارانە كە دەبارىن پىتر لى ۱۰۰۰ كەسى سووتاند و ئەم تەقىنەۋە گرکانىيەش بوو ھۆى دابەزىنى قەۋارەى راستى دورگەكە و لى شوۋىنى گرکانەكەش زاركىكى گرکانى گەۋرەى پىر لى ئاۋى دەريا دروستېۋو .

له ۸ ی ئایای سالی ۱۹۰۲ چای بیلیه که که وتوره ته دورگه‌ی مارتینیک له ده‌ریای کاریبی رزژئاوای ئوقیانوسی نه‌تله‌سی ده‌ستیینکرد زنجیره ته‌قینه‌وه‌یه که له‌چوو که له سه‌ره‌تا تارا ده‌یه که سوک بوو، به‌لام شه‌پۆلی یه‌ک له دوا‌ی یه‌کی له پشکۆیه گرکانیه گه‌رمه‌کانی ده‌هاویشته، نینجا شه‌پۆلی پشکۆ ناگره‌کان پتر به یه‌ک لادا هات و زۆر به‌خیرایی به‌شینوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ به‌ره‌و سانت بیری پایته‌خت ده‌چوو .

له ماوه‌ی چهند ده‌قیقه‌یه‌کی کهم پشکۆیه گرکانیه‌کان سه‌رتاپای نهم شاره‌یان داپوشی و ژماره‌ی دانیشتوانه‌که‌ی که ده‌وره‌یه‌ی ۳۰ هه‌زار کهس ده‌بوو هه‌موویان سووتان ته‌نیا یه‌ک کهس نه‌بیته که توانی خۆی رزگار بکات، نه‌گه‌ر چی هه‌لچوونی گرکانه که هه‌نده گه‌وره نه‌بوو به‌لام له‌به‌ر نه‌وه‌ی له ناوچه‌یه‌کی پر دانیشتوان بوو و له ماوه‌ی چهند ده‌قیقه‌یه‌یه‌کیش هه‌لچوو بۆیه به گه‌وره‌ترین کاره‌ساته گرکانیه دلته‌زینه‌کان داده‌نریته .

له ۱۳ی تشرینی دووهمی سالی ۱۹۸۵ شاخیکي گرکانیې دامرکاو له چپایه کانی نندیزی کولزمبیاي باکووری رۆژه لاتی نهمه ریکای باشوور دهستی به چالاکي کرد، نهو گرکانهش سدری به به فر داپوشرابوو سهره پای نهو هی ته قینه وه گرکانییه که سووک بوو که چی بوو هو ی دهر په رینی ناگر و به ردو تاویری گهرم به نیو به فرو سه هۆله نده کان له نه غامدا به فرو سه هۆله کان خیرا توانه وه و لیشاوی ناو په یدا بوو و لافاو هه لسا.

ناوی لافاو تیکه لاو به پشکویه گرکانییه کان بووه وه و قور و لیتاری ترشی پتکهیتنا و دۆل و دهشته کانی گرتوه و له نیوه شهو کاتی خه لک به گشتی له خه ودا بوون نهم قور و لیتاوه ترشه گه یشته شاری نهر میو و نزیکه ی ۲۳ ههزار کهسی کوشت، له راستیدا زانایانی گرکانه کان دهسه لاتدارانیان له نزیک بوونه وه ی ته قینه وه ی گرکان ناگادار کرد بووه وه و ده کرا نه گهر زوو شاره که چول بکرایه نهم کاره ساته رووی نه ده دا .

له ۱۸ ی ئایاری سالی ۱۹۸۰ ویلايه تی واشنتۆنی ئەمەریکی ئە ئەنجامی دارماني رووی باکوور له شاخی سانت هیلین هەڵچوونە گرکانییەك رووی داو بووی هۆی هەڵتە کاندن و پەڕینی ئووتکە کە، ئە ئەنجامی ئەمەش ئەو ئاگرە لە ناووە کۆببوووە دەرسەری و ستوونیکێ ئیجگار گەورە و ئەستووری لە گاز و خۆل پینکھینا کە بەرزاییە کە گەشتە ۱۹ کم و خۆلە مینشە کەیشی رووبەریکی گەورە گرتهوه ئە میشدا شاری بۆرتلاند .

گرکانی سانت هیلین ئەوەتە ی سالی ۱۸۵۷ - ەو هیتن و دامرکاو بوو ئە راستیدا ئەم تەقینەو گرکانییە دانیشتوان و دەسلەتدارانی پتر هۆشیار کردووە کە ئە رۆژانی داهاتو پتر ئاگادارین و رینمایەکانی حۆپاریزی پتر ردچاو بکەن ئە لاپەرە ی داهاتوودا خشتەییەك هەیه گرنگترین کارەساتەکانی گرکانی تێدایە .

بەروار	شون	ژماره‌ی مردووان
۷۹	فیزوف، ئیمپراتۆریه‌تی رۆمانی	۴۰۰۰
۱۵۸۶	ئەندەنوسیا	۱۰ ھزار
۱۶۳۱	فیزوف، ئیتالیا	۳۰۰۰
۱۷۸۳	ئایسلەندە	۱۰ ھزار
۱۷۹۲	ژاپون	۱۵ ھزار
۱۸۱۵	ئەندەنوسیا	۱۰۰ ھزار
۱۸۲۲	ئەندەنوسیا	۴۰۰۰
۱۸۸۳	ئەندەنوسیا	۳۶ ھزار
۱۸۸۷	ئیکوادۆر	۱۰۰۰
۱۹۰۲	دورگە‌ی مارتینیک، دەریای کاریبی	۳۰ ھزار
۱۹۰۲	گواتیمالا	۶۰۰۰
۱۹۰۲	سانت فنسنت، دورگە‌ی هیندی	۱۶۸۰
۱۹۱۲	ئەندەنوسیا	۵۱۱۵
۱۹۵۳	نیوزیلەندە	۱۵۲
۱۹۸۰	ئەمەریکا	۵۷
۱۹۸۲	مەکسیک	۳۵۰۰
۱۹۸۵	کۆلۆمبیا	۲۳ ھزار
۱۹۹۱	فلیپین	۷۰۰
۲۰۰۲	کۆنگۆ	۲۴۵

لافاو و ناوهه ئسانهكان

كاتى باران دهبارىت، يا به فر دهكهويت، زهوى هه ندىك ده مژىت و، رووه كه كانىش هه ندىك به كاردىنن و هه ندىكى دىكهش ده بىته هه ئم، به لالم نه وهى ده مینىته وه به نىو رووبار و جوگه كانداهه روات و ئىدى نه گهر ناوه كه زور به كار نه هیندرىت لافاو هه لدهستىت و كاتى له گه ئنم سات و ده ختهش به فر خىرا ده تویتته وه ئىتر له ده رووبه رى خوى ناو هه لدهستىت و ناوچه كه ده خاته ژىر ناوه وه .

ئىنجا ئنم جزه لافاوانه له ناوچهى ناوه وه بیه كان روو ده دهن به لالم له ناوچه قه راغییه كان گرن گزىن هۆیه كانى لافاو نه وه بیه كه ناوى ده ریا به شى وه بیه كى نانا سایی راده كشىت، یا به هۆى گىژه لو كه بیه كى توند له ده ریا وه هه لسىت، یا له نه نجامى بوومه له رزه بیه ك له ژیره وهى ده ریا وه رووبدات و شه پوله كانى تسونامى لى بكه ویتته وه وه كو نهو شه پوله ئاوانه ی كه نزیكه ی ۳۰ مه تر بهرز ده بنه وه زیانى گه وه له مال و گیانى دابشتوان ده دهن .

له دیر زمانه وه چهن دین هو بو ده سته رسه ردا گرتنی لافاوه کان به کارهاتووه و هه و لدراره که مه ترسییه کانن له سه ر خه لک و شار و کینلگه کان کهم بکریته وه .
 نهم هو یانه ش نه وه به که دووباره دارستانه کان برویندرینه وه ، به نداوی له سه ر شیوازی کون و پینشکه وتوو له سه ر دروست بکریت و ، چالی گه وه به بو کۆ کردنه وه ی ئاو دروست بکریت و ، جوگه ی ده سته کرد دروست بکریت بو گوپینی ریره ی ئاوی لافاوه کان و ، دورخستنه وه ی شوینه نیشته نی و زه وییه کشتوکالییه کان له مه ترسی لافاوه کان دور بخاته وه .

چینییه کان له دروستکردنی به دواو و نه هینشتنی کاریگه ری لافاوه کاو لکه ره کان به کۆترین نه ته وه داده نرین ، هه زاران سال پیشت به نداویان له سه ر رووباری زه رد دروست کردوه و وایانزانیوه که رووباره که به م شیوه یه ریره که ی قول ده ییت و ئاوی زیاده پتر ده گریت ، که چی نه مه بووه هو ی نه وه ی ژیره وه ی رووباره که به قور و لیئاوه نیشته وه که به رز بیسته وه که بوونی به نداوه که نه به یشتوه قورو لیئاوه که به ریره ی رووباره که بروات و دابه ش بییت .

ولاتی چین له ماودی میژووی نوینی خویدا تووشی زنجیره‌یه‌ک له لافاو‌ه‌کسان بوو‌ته‌وه و له نیوان سده‌یه‌ک له روژگار نزیکه‌ی ۱۰ لافاوی هه‌ردوو رووباری زه‌ره و رووباری یانگسیتی بینبوه و تییدا پتر له ۳ ملیون که‌سی کوشتووه . له سالی ۱۸۸۷ یش ناخ‌شترین لافاو له میژوودا رووی دا کاتی رووباری زه‌ره به‌نداوه دروست‌کراوه‌کانی که بۆ به‌ریه‌ستکردنی ئاوی زیاده دروست‌کرا‌بوون هه‌مووی رووخاند و پتر له ملیون که‌سی کوشت .

به‌لام هه‌ندی که‌س رووداوه‌که وا باس ده‌که‌ن که ۴ ملیون که‌س قوربانی بووه و هه‌ندی که‌سی دیکه‌ش ده‌لێن قوریانییه‌کان پتر له ۶ ملیون که‌س بووه . تاکو ئیستاش هیچ سه‌رچاوه‌یه‌ک ژماره‌ی راستی قوریانییه‌کانی به‌ چنگ نه‌ که‌وتووه تاکو وه‌کو سه‌رچاوه‌یه‌ک پشتی پی به‌ستین، گرنه‌گترین هوی ئه‌م کوژراوه‌ زۆره‌ش ته‌وه‌بوو که ره‌ویسه سه‌ریلاوه‌کانی ده‌وریه‌ری رووباری زه‌ره له ناستی رووی زه‌ری نزم‌تر بوونه و لافاو‌ه‌که‌ش زور به‌ خیرایی ناوچه‌کانی پتر تاو کردووه .

له سالی ۱۹۳۱ ټاوی رووباری زهره سهر له نوی هه لساو بووه هوی له نیتو بردن و بزر کردنی یهک ملیون کس، به قسمی هندی که سیش کوژراوه کان ۷ ملیون کس دهبوون و نژیکه ۸۰ ملیون کس دیکه شی ناواره و دهریه دهر کرد . هوی مردنی نیم ژماره یه زورهش له نه جامی نغزبوونی خه لک و بلاو بووه دی نه خوشی و نه هیشتن و تیکدانی به رو بووه کشتو کالییه کان بوو ئینجا له دوی نه صانهش برسییه تی و قاتوقری پیدای بوو و خه لکه زوری به برسییه تی مردن، هندی که سیش وا ده گینه وه که نیم دوو ژماره یه ی سهرده هندی زیاده تی کراره دوا به دوی نیم لافاره که هیشتا کاریگه ریه که ی مابوو

له سالی ۱۹۳۳ لافایتیکی دیکه ی رووباری زهره روی دا به لام کاریگه ریه که ی له وهی پبشتر که متر بوو، سهره رای نه وهی نیم لافاره زور به خیرایی له ناوچه کانی دهر و بدهری خوی بلاو بووه که چی وه کو نه وهی پیتشوو زیانی نه بوو و له گه ل نه مه شدا ژماره ی کوژراوانی نیم لافاره گه یشته ۱۸ ههزار کس، له وانه شه هوی نیم کم زیانه نه وه بیت که لافاره که له شوی نیکی پر دانیشتون نه بووه .

له سالی ۱۹۳۸ و ماوهی دووهمین حدنگی جیهانی که له نیوان چین و ژاپوندا رووی دا، نهو کاته ژاپونییه کان به شیتیکی ئیجگار گه وره له ناوچه کانی که وتوده نه ته باکووری روژه لاتی چین داگیر کردبوو و پتر له ۱۰۰ ههزار مهدهنی و سه ربازی کوشت و له شالابردنی خۆی هیشتا بهردهوام بوو بۆ نهوهی خاکی چین پتر داگیر بکات . لهو کاته سه رکردایهتی چین بریاری دا به نداوی سه ر رووباری زهرد برمینیت بۆ نهوهی ریگه له شالاهه کانی هیزی ژاپونی بگریت .

له بهیانی ۹ی حوزهیرانی ههمان سال ناوی لافاو به شیتویه کی زۆر ترسناک دهووبه ر و ناوچه که ی به گشتی پر ناو کرد و ۵۴ ههزار کیلومهتری چوار گوشه یی خسته ژیر ناو و له نه بامدا نیوان ۵۰۰ ههزار و ۹۰۰ ههزار که سی کوشت و بزر کرد . نهم ژماره یهش له دوو سه رچاوه وهرگیراوه و له نه بامدا رووباری زهرد رێبهوی گۆراو که وتوده سه ر رێبهویکی کۆنی خۆی که له رێبهوه که ی خۆی به رهو باشوور ده بووه .

به‌لام رووباری یانگستی نمیش له ماوه‌ی سه‌ده‌ی بیستم بووه‌ته هۆی سی کاره‌ساتی سه‌ره‌کی . یه‌که‌مینیان له نه‌یلوولی سالی ۱۹۱۱ کاتی ئاوه‌که‌ی هه‌ئساو ده‌ریاچه‌یه‌کی دروستکرد رووبه‌ره‌که‌ی گه‌یشته پتر له ۷۰۰۰ کیلومه‌تری چاورگۆشه‌یی و، نزیکه‌ی ۱۰۰ هه‌زار که‌سی کوشت و له ئابی سالی ۱۹۵۴ سه‌ر له نوێ ئاوه‌که‌ی زیادی کرد بسوه هۆی کوشتنی ده‌رووبه‌ری ۴۰ هه‌زار که‌س و ده‌ربه‌ده‌رکردن و ئاواره‌کردنه‌وه‌ی ۱۰ ملیۆن که‌سی دیکه‌ش.

له هارینی سالی ۱۹۹۸ ولاتی چین له هه‌ندی به‌شه‌کانی رووباری یانگستی تروشی لافساو بووه‌ بووه هۆی کوشتنی ده‌رووبه‌ری ۳۰ هه‌زار که‌س و ۱۴ ملیۆن که‌سی دیکه‌ش ده‌ربه‌ده‌ر بوون ناچار بوون ماله‌کانی خۆیان به‌جی به‌یتلن و، نه‌و زیانه‌ ماده‌یه‌ی له خانوو و به‌روبوومه‌ کشتوکالییه‌کان که له نه‌نجامی نه‌م لافاره‌ رووی دا گه‌یشته پتر له ۲۴ ملیار دۆلار.

له مانگی ئابی سالی ۱۹۷۵ بارانیکی ئیجگار زور به شیودییه کی ره چاو نه کراو له هه ریمی هینان باری که ده که ویتته باوه راستی ولاتی چین . له ماوهی چهند روژیکه که مەدا ۲۶ بهندا و له قهواره ی گه وره و بچووک له نه عمامی پاله په ستوی هه لسانی ئاویکی زور به سه ریدا رووحان، که هه لسانی ئاوه که له توانای گلدانه وهی به داوه کاسدا زور پتر سوو و ناوچه یه ک به دریاوی ۱۵۰ کیلومتر و به رینایی ۷۵ کیلومتر کرده ده ریاچه یه کی ئیجگار زه به للاح.

ئیتز له نه عمامی نهم داروخانه پتر له ۴ ملیون کهس به ناو گه مارو درا و دهرو بهری ۸۵ ههزار کهس کوژراو جنکا، سه ره رای ۱۴۵ ههزار کهسی دیکهش به نه خوشی و پهتا و برسییهتی که له دوا ی کاره ساته که پهیدا بوو مردن . ههروه ها نزیکه ی ۶ ملیون خانووی هه لته کاند و ۱۱ ملیون خانووی دیکهش چۆلکرا.

له مانگی ئابی سالی ۱۹۷۱ فیتنامی باکوور بهر له وهی له گهڻ فیتنامی باشوور سالی ۱۹۷۶ یه کیگریته وه و کۆماری فیتنامی سۆشیالیست پیکینیت تووشی لافاوینکی گهوره بووه . لافاوه که له نهغامی بارنبارینکی به خورم پیدا بوو نه مهش بووه هۆی نه وهی که ناستی ئاوی رووباره کان بهرز بیسته وه ، ئیتر لافاوه که بووه مایه ی کوشتنی ۱۰۰ ههزار کهس و تیکچوون و رووخانی ههزاران خسانووش که بهشینکی زۆر له مانه له دار دوستکرا بوون.

نه وروپاش له سالی ۱۹۵۳ بهشی خۆی له کارهساتهکانی لافاویینی کاتی گێژه لوو که یه کی توند له سهر ده ریای باکوور ههلسا و له گهڻ خۆیدا هه لکشانی ئاوی ده ریای بهرز کردوه و ، ده ورو بهری ۲۵۰۰ کهسی له هۆلهندا و ئینگلته را و ئهوانی دیکه ی ولاتهکانی نه وروپا کوشت و ههروهها بووه هۆی نهرز بوونی کهشتیه کی گه وری نه فهر هه لگر له نیو ده ریا ، که ۱۳۳ کهسی هه لگرتبوو و هه مووشیان مردن.

بەنگلادیش لەم ولایتانە دەژمێردرێت کە زۆر تووشی لافاو دەبنەوه بەهۆی نزمی بەشیکی زۆر لە خاکە کەمی چونکە دەکەوێتە سەر دەشتایی رووباری گانج کە ئەم دەشتاییەش لە هەموو دەشتەکانی جیهان پتر تووشی لافاو دەبێتەوه و چونکە دەکەوێتە ناوچەیەک زۆر گێژەلووکە و گەردەلوولی بەهێز دەبێتەوه کە بەشیوەیهکی بەردهوام ئە ئۆقیانوسی هیندییهوه هەڵدەکات.

لە توندترین و گەورەترین لافاوکان کە تووشی ئەم ولایتە بووەتەوه ئەوێه کە ساڵی ١٨٧٦ رۆی دا کاتی دەوروبەری ٨ هەزار کیلۆمەتر چوارگۆشەیی ئاوی لافاو داپۆشی و، ١٠٠ هەزار کەسی کوشت و هەروەها ١٠٠ هەزار کەسی دیکەش بە هۆی نەخۆشییەکان کە دواي لافاو کە بلایبۆنەوه مردن . لە هەردوو ساڵی ١٩٧٤ و ١٩٨٨ لافاوکان بە هەزاران کەسیان لەم ولایتە هەزار و برسییه کوشتوو و بەسەدان هەزار کەسی دیکەشیان لە مالهەکانی خۆیان دەریهەر و ئاواره کردوو.

له سالی ۱۹۵۴ لافاییکی گهوره له ولاتی نیران رووی دا پتر له ۱۰ ههزار کهسی کوشت، له سالی ۱۹۷۷ ولاتی هیندستان تووشی گیزه‌لووکه‌یه‌ک بسووه و له دوای نه‌ویش ناو هه‌لسا نیوان ۷ ههزار تا ۱۰ ههزار کهسی کوشت و، له سالی ۱۹۷۹ لافاییکی دیکه له هیندستان رووی دا به‌گویره‌ی هه‌ندی مه‌زنده‌کان دوو ههزار کهسی کوشت و سه‌رچاوه‌ی دیکه کوژراوه‌کانی به ۵ ههزار کهس مه‌زنده کرد و، هه‌ندی سه‌رچاوه‌ی دیکه‌ش ژماره‌که‌یان به ۱۲ ههزار کهس مه‌زنده کرد .

له سالی ۲۰۰۴ هه‌ردوو کۆماری هاییتی و دۆمینیکان که یه‌ک دورگه دابه‌ش ده‌که‌ن و که‌وتونه‌ته رۆژناوای ئۆقیانووسی ته‌له‌سی تووشی لافاییکی به‌هاری گه‌وره بوونه‌وه، لافاوه‌که بسووه هۆی کوشتنی ژماره‌یه‌کی زۆر له خه‌لک و، هه‌ندی سه‌رچاوه ژماره‌ی کوژراوه‌کانیان به ۱۶۰۰ کهس مه‌زنده کرد، که‌چی له هه‌ندی سه‌رچاوه‌ی دی کوژراوه‌کانی به ۳۳۶۰ کهس دیار‌کردبوو .

سەرچاو مێژووییەکان باس لەوە دەکەن کە لە سووریا شاری ھەلەب کە کەوتووەتە باکووری سووریا لە ٦ی شوباتی ساڵی ١٩٢٢ تووشی لافاوێکی گەورە بووەتەو چەندین ناوچە و لەمانەش ویستگەی شەمەندەفەر لە ھەلەب کە پێی دەگوترێت ویستگەی بەغدا ژێر ناوی لافاو کەوتوووە . بەلام سەرچاوکان نە ژمارەی قوربانییەکان یا قەواری زیایەکان ناسکرا ناکەن کە لە ئەنجامی لافاو کەووە رووی دا . ھەرۆھا سەرچاوکان باس لەو ھۆیانەش ناکەن کە لافاو کە لەبەرچی رووی داوە .

ولاتی فلیپین لەو وڵتانە دەژمێردرێت کە تووشی چەند جۆرە کارەساتە سروشتییەکان دەبێتەو وەکو گرکان و بوومەلەرزە و لافاوکان . ساڵی ٢٠٠٦ دوواترین لافاو ١٨٠٠ کەسی لە دانیشتوانە کەمی کوشتوووە .
لە لاپەرەی داھاتوو خشتەیەک ھەیە تێیدا بەناوبانگترین لافاوکانی دیاریکردوو کە لە جیھاندا روویانداوە .

بەروار	شوئین	ژماره‌ی مردوووان
۱۸۷۶	بنگلادیش	۲۰۰ هه‌زار
۱۸۸۷	چین، روبری زهرد	میلیون ۴ / ۶
۱۸۸۹	بینسلفانیا	۲۲۰۰
۱۹۱۱	چین، روبری یانگستی	۱۰۰ هه‌زار
۱۹۳۱	چین، روبری زهرد	میلیون ۴
۱۹۳۳	چین، روبری زهرد	۱۸ هه‌زار
۱۹۳۵	چین، روبری یانگستی	۱۴۵ هه‌زار
۱۹۳۸	چین، روبری زهرد	۹۰۰ / ۵۰۰ هه‌زار
۱۹۵۳	هۆله‌نده، به‌ریتانیا، و ئیتر	۲۵۰۰
۱۹۵۴	چین، روبری یانگستی	۴۰ هه‌زار
۱۹۵۴	ئیران	۱۰ هه‌زار
۱۹۶۳	ئیتالیا	۱۹۰۰
۱۹۷۱	فیتنامی باکوور	۱۰۰ هه‌زار
۱۹۷۵	چین، دارمانی به‌نداو	۲۳۰ هه‌زار
۱۹۷۹	هیندستان	۱۲ / ۵۰۰۰ / ۲۰۰۰
۱۹۹۸	چین، روبری یانگستی	۳۰۰۰
۲۰۰۴	هایتی و کۆماری دومینیکان	۳۳۶۰ / ۱۶۰۰
۲۰۰۵	هیندستان	۱۰۰۰
۲۰۰۶	فلیپین	۱۸۰۰

گیژەلۆوکەکان

ناوی گیژەلۆوک بەم گەردەلۆولە توندە دەگوتریت کە لەسەر دەریا و ئۆقیانوسەکان لە ناوچە خولگەییەکان یا نیمچە خولگەییەکان پەیدا دەبێت بەتایبەتی لە هەردوو ئۆقیانوسی هین و ئەتلەسی . گیژەلۆوکە لە بایەکی توند و بەهیز پیکدیت و بەشیوەکی بازەیی بە دەوری سەنتەریکی پالەپەستۆی نزم هەڵدەکات و پیتی دەگوتریت چاوی گیژەلۆوک و، هەر چەند لە چاوی گیژەلۆوک نزیک بێتەوە توندییەکی پتر دەبێت .

لەوانەیە تیری ئەو ناوچەیە بایە کاولکەرەکان دەیگرێتەوە بگاتە ۲۴۰ کیلۆمەتر و هەندێ جارێش دەگاتە ۴۸۰ کیلۆمەتر گیژەلۆوکەکان ۵ پلەیان هەیە، خێرای با تێیدا لە پلە ۱ کە سووکترینە دەگاتە ۱۲۰ کیلۆمەتر لە یەک کاتژمێر کەچی لە پلە ۵ کە توندترینە لە یەک کاتژمێر دەگاتە ۲۵۰ کیلۆمەتر.

تینکرای تیری چای گیزه لوک ده گاته ده روبری ۲۴ کیلومه تر و له وانه شه له گیزه لوک ده تونده کان له ۱۶ کیلومه تریش که متر بیت و له گیزه لوک ده سووکه کان له ۴۸ کیلومه تر پتر بیت و هر چنده تیری چای گیزه لوک ده که متر بیت توندی گیزه لوک ده که و هیز و توانای بایه که توندتر بیت و کاتی با ده گاته نیو چای گیزه لوک ده ته وای له جول ده و سیتیت و هه وره کان پهرت دهن و ناسمان ده بیتته سامان، به لام شه پزلی ده ریا هیشتا به توندی ده مینیتته وه.

گیزه لوک ده ستوون دیکه گه وره له هه وای پیکدیتیت، که له نیو هه وره کانه وه دریز ده بیتته وه و ده گاته ناستی رووی زهوی، نه م ستوونده زور به توندی به ده وری خویدا سوو ده خوات و کاتی گیزه لوک ده گاته پله یه کی به رز له هیزو توندی ده کری رووک له رهگ و ریشه وه هه لته کیتیت، خانووی ته وای برووچینیت و ئوتومبیل و پاسه کان هه لبدات و تاکو فارگونه کانی هیللی ناسنیش به سه ریه کیاندا بدات و وه ریان بگیزیت.

باشووری رۆژه‌لاتی ولاته یه کگرتوه‌کانی ئەمەریکا ئەو ناوچانە دادەنریت کە گێژە‌لووکە‌کان زۆر هێرشى بۆ دەکەن و، ئە ئابى سالى ١٩٠٠ شارى گالفستونى ئەمەریکایی کە کەوتووێته سەر دورگه‌یه‌ک له کەنداوی مه‌کسیک تووشى گێژە‌لووکە‌یه‌ک بووه‌ و له ئەخمادا دەوری‌ه‌ی ٨ هه‌زار کەس کوژرا . درای ئەمه‌ ده‌سه‌لاتداره‌کان به‌نداویکی به‌ربه‌ستیان به‌دریژایی ١٦ کم به‌دریژایی قه‌راغه‌ ده‌ربایه‌ه‌ کە دامه‌زراندن تاکو له‌ دوا رۆژدا ئەم شاره‌ له‌ مه‌ترسی باو ئاو هه‌لسان به‌پاریزیت .

له ١٨ی ئەبلوولی سالى ١٩٠٦ گێژە‌لووکە‌یه‌کی توند به‌ی ناگاداری پێشتر یا پێشبینی له‌ روانگه‌ ناسمانیه‌کان دورگه‌ی هۆنگ کونگی گرتە‌وه‌ . لیه‌دا هێچ ژماره‌یه‌کی راست و دروست بۆ ژماره‌ی قوریانییه‌کان نیه‌ ، به‌لام هه‌ندى سه‌رچاوه‌ به‌ (١٠) هه‌زار و (١٥) هه‌زار کەس مه‌زیدى کوژراوه‌کان ده‌کەن و، هه‌لبه‌ته‌ ئەمه‌ش له‌ کاتى حویدا له‌ سه‌دا ٥٠ ژماره‌ی دانیشتوانى هۆنگ کۆنگ بووه‌ .

که‌ندای به‌نگال به‌شیک‌ی ناوی ئوقیانوسی هیندیه و وه‌کو لقیك له ئوقیانوس دریز بووته‌وه و قه‌راغی هه‌ردوو ولاتی هیندستان و به‌نگلادیشی گرتووته‌خو . هه‌روه‌ها ئه‌م که‌نداو ده‌که‌وێته نیو ناوچه‌ی خو‌لگه‌یی . به‌ بارانی به‌ خو‌رهم و گێژه‌لووکه‌کانی به‌ناوبانگه که له مانگی نایاره‌وه تا‌کو تشرینی یه‌که‌م دریزه ده‌کیشیت که کاره‌ساتی زۆر دلتسه‌زین ده‌نیه‌وه ، له سالی ۱۹۴۲ گێژه‌لووکه‌یه‌ک که له که‌ندای به‌نگاله‌وه هه‌لیکرد و ناوچه‌ی تشیتاگۆنگی هیندستانی ئه‌و کاتی گرتووه که ئیستا سه‌ربه به‌نگلادیشه و پتر له ۴۰ هه‌زار که‌سی کوشت .

له تشرینی یه‌که‌می سالی ۱۹۶۰ قه‌راغی هه‌مان ناوچه دیسان گێژه‌لووکه‌یه‌کی توند گرتیه‌وه که ئه‌و کاتی سه‌ربه به‌شی رۆژه‌ه‌لاتی پاکستان بوو، گێژه‌لووکه‌که شه‌پۆله‌کانی هه‌لکشانی ناوی به‌رز کردووه و بووه هۆی کوشتنی پتر له ۱۰ هه‌زار که‌س و پتر له ۹۰۰ هه‌زار که‌سی دیکه‌شی له ماله‌کانی خویان ده‌ربه‌دەر و ئاواره‌بوون.

له کوتایی نایاری سالی ۱۹۶۳ ناوچهی کهندای بهنگال سه ره نوی تووشی گیتزه‌لووکه‌یه کی بههیز بووه و له نه‌خامدا ده‌روبه‌ری ۲۲ هزار کهس کوژا و سه‌دان هزار کهسی دیکه‌ش له ماله‌کانی خویان ده‌ربه‌دهر و په‌رگه‌نده بوون . له تشرینی یه‌که‌می هه‌مان سال ناوچه‌ی ده‌ریای کاریبی روژناوای ئوقیانوسی نه‌تله‌سی که ده‌کاته قه‌راغه باشوورییه‌کانی ولاته یه‌کگرتووه‌کانی نه‌مه‌ریکا گیتزه‌لووکه‌یه‌کی بههیز گرتییه‌وه و ۶ هزار کهسی گوشت.

له ۱۱ ی نایاری سالی ۱۹۶۵ ناوچه‌ی کهندای بهنگال دیسان گیتزه‌لووکه‌یه‌کی بههیز لینی دا و ده‌روبه‌ری ۱۷ هزار کهسی گوشت و ، له دوا‌ی بیست روژ له یه‌کی حوزه‌یرانی هه‌مان سال هه‌مان ناوچه تووشی گیتزه‌لووکه‌یه‌کی دی بووه‌وه و بووه‌ه‌زی گوشتنی ده‌روبه‌ری ۳۰ هزار کهس و له نه‌خامی نه‌و دوو گیتزه‌لووکه‌ی دوا‌یی سه‌دان هزار کهسی دیکه‌ش ده‌ربه‌دهر و مالتویران بوون .

له ۱۵ی کانوونی یه کهم له هه مان سالی ۱۹۶۵ گێژه‌لووکه‌یه‌کی خولگه‌یی بۆردوماکه‌ر له ناوچه‌ی شاری که‌راتشی دا که که‌وتووه‌ته‌ سه‌ر قه‌راغی ده‌ریای عه‌ره‌بی باشووری رۆژه‌لاتی پاکستانی رۆژتاوایی و نه‌مه‌ش به‌ر له‌وه‌ی پاکستانی رۆژه‌لاتی لێی جیا بیه‌تیه‌ و بیه‌ته‌ ده‌وله‌تی به‌نگلادیشی سه‌ریه‌خۆ، ئیدی له‌ نه‌جمی نه‌م گێژه‌لووکه‌ ده‌وروبه‌ری ده‌ هزار که‌س کوژراو سه‌دان هه‌زار که‌سی دیکه‌ش له‌ جیی و ریی خۆیان ده‌ربه‌ده‌ر و ماله‌ویران بوونه‌وه‌ .

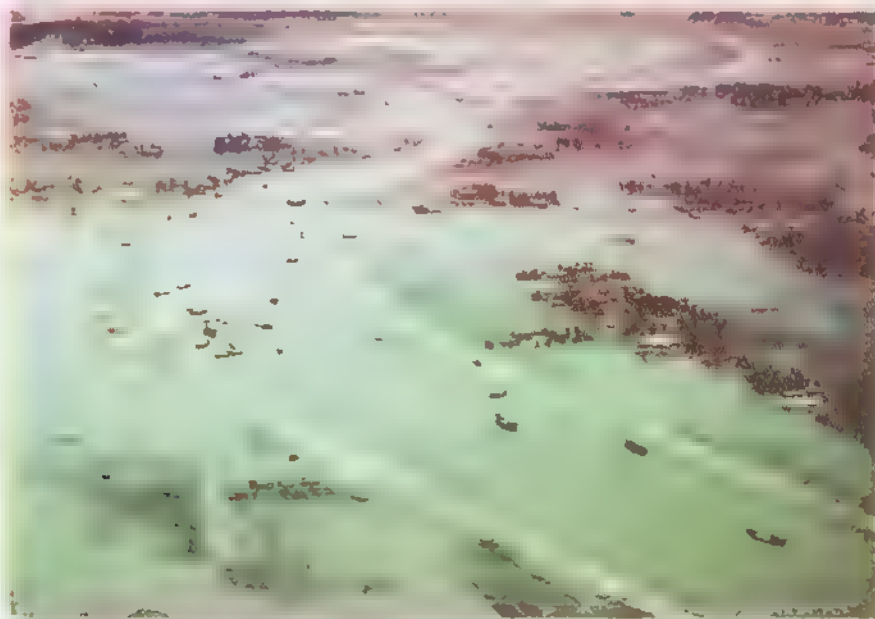
له به‌نگلادیشیش له ۱۳ی تشرینی دووه‌می سالی ۱۹۷۰ گێژه‌لووکه‌یه‌کی خولگه‌یی بووه‌ هۆی داته‌پینی زه‌ری، نه‌و به‌نگلادیشه‌ی ئینستا نه‌و کاته‌ به‌شی رۆژه‌لاتی له‌ ده‌وله‌تی پاکستان پینکه‌ده‌هینا و زانایانی روانگه‌ ناسمانیییه‌کان نه‌م گێژه‌لووکه‌یان به‌خراپترین کاره‌ساتی سروشتی له‌ قه‌له‌م دا که نه‌و ناوچه‌یه‌ له‌ سه‌رده‌می نوێ تووشی ببور.

نهم گپژده‌لووکه شه‌وی ۱۲ی تشرینی دووهم له که‌ندای به‌نگال ده‌ستپنکرد و، ئینجا خه‌ریک ده‌بوو له قه‌راغه که نزیک‌ده‌بووه، شه‌پۆلی ده‌ریا له گه‌ل بای گه‌رلوولینک ده‌هات خه‌نراییه که‌ی له یه‌ک کاتژمێردا ده‌گه‌یشته ۱۸۵ کم ئیتر شه‌پۆلی ناوی ده‌ریای بۆ ۱۲ مه‌تر به‌رز ده‌کرده‌وه و به‌مه‌ش له گه‌ل گزنگی به‌ربه‌یان ناوچه نشیوه پر دانیشه‌توانه‌کان له زیر ناودا نغزو بوون که خه‌لکه که هیشتا له خه‌وی قوولدا بوون . راپۆرتیه سه‌ره‌تاییه‌کان دیاریان خست که ۳۰۰ هه‌زار که‌س له ماوه‌ی ۲۰ ده‌قیقه‌ی یه‌که‌مدا خنکاون .

له دوا‌ی نهمه راپۆرتیه‌کان نهم ژماره‌یه‌یان بۆ ۵۰۰ هه‌زار کوژراو به‌رز کرده‌وه، له گه‌ل نه‌مانه‌ش ۱۰۰ هه‌زار که‌سی دیکه له ژێر قور و ئیستاودا گووم بوون خراپترین زیانه‌کان له دورگه نشیوه‌کان کهوت که که‌وتونه‌ته سه‌ر ده‌شتی رووباری گانج له باشووری شاری داکا و له‌وی دوو شاروچه که نزیکه‌ی به‌ته‌واوی تیچه‌وون و شاری تشبتاگۆشگیش به‌شبه‌کی زور گه‌وره‌ی له گه‌ل زه‌وی ته‌خت بوو .

لە ۲۵ ی ئایاری ساڵی ۱۹۸۵ گێژەلووکە یەکێ بەهیزی سوی رووی لە سەنگلادیش کرد و قەراغە نزمەکانی ناوچەکانی باشووری گرتەوه و لە گەلیشیدا شەپۆلە زور بەرزەکانی تەسۆنامی رووبەرێکی زۆر گەورە ی لە ولات پەر ئاو کرد و دەوروبەری دە هەزار کەسی لە نیو برد . ئینجا لە شەوی ۲۹ ی نیسانی ساڵی ۱۹۹۰ گێژەلووکە کە ی خولگەیی تیکدەر دەستپێکرد و هەمان ناوچە ی گرتەوه و شاری تشیتاگونگ و دەوروبەریشی گرتەوه .

نەم گێژەلووکە لە گەڵ بایەکی توند پێکەوه هەتیانکرد خێراییه کە ی لە ۲۵۰ کم لە یەک کاتژمێر رەتیکرد و نەمەش بوو هوی بەرزبوونەوه ی ئاستی شەپۆلەکانی ئاوی دەریا بۆ پەتر لە ۶ مەتر و ناوچە یەکێ ئیجگار فراوانی خستە ژێر ئاو و دەوروبەری ۱۳۸ هەزار کەس کوژران کە زۆربەیان لە ئاودەدا خنکان و هەروەها زۆربەشیان ژن و منداڵ و پیرەکان بوون.

دوای گیتزه‌لووکه‌ی سالی ۱۹۷۰ سه‌ره‌رای نه‌ره‌ی حکومتی به‌نگلادیش چه‌ندین په‌ناکه‌ی بو کاتی روودانی کاره‌ساته‌کان دروستکرد که‌چی زۆریه‌ی قوریانییه‌کان ماوه‌ی شه‌یه‌یان نه‌بوو تا‌کو بزانی بو کو‌ی بچن و هه‌ندیکی دیکه هه‌رگیز به‌خه‌یالیاسدا نه‌ده‌هاته‌وه که گیتزه‌لووک هینده گه‌وره و به‌هیز بیتی به‌رزایی خانوویه‌ک بخته ژیر خۆی، له نه‌جامدا به‌ک ملیۆن که‌س ماله‌کانی خۆیان به‌جیه‌یه‌شت . هه‌روه‌ها بنکه‌یه‌کی ده‌ریایی و تاسمانیش تووشی زیانیکی گه‌وره بوونه‌وه و زیانه ماددییه‌کان گه‌یه‌شته ده‌روبه‌ری ۱.۵ ملیار دۆلار .

له ۱۰ ی حوزه‌یرانی هه‌مان سالی ۱۹۹۱ گیتزه‌لووکه‌یه‌کی زۆر توند سه‌ر له نوی شه‌م ناوچه‌یه‌ی گرتنه‌وه له‌گه‌ڵ نه‌میشدا شه‌پۆله‌کان ته‌وار به‌رز بوونه‌وه له نه‌جامدا ناو هه‌لسا و رووبه‌ریکی فراوانی له ناوچه‌کانی ده‌روبه‌ری شاری تشیتاگونگ له ناودا نفرو کرد و ده‌روبه‌ری یه‌ک ملیۆن خسانووی داته‌پاند و ده‌روبه‌ری ۱۲۵ هه‌زار که‌سی کوشت و ده ملیۆن که‌سیشی به‌بی دالده هیه‌شته‌وه .

ههروه‌ها ولاټى هيندستانيش به‌شى خوزى له گيژه‌لووکه‌کاندا هه‌بووه، که له ماوه‌ى سهرده‌مەکانى که‌مينک پيشتر تووشى بووه . له ٢٩ى ئه‌يلوولى ١٩٧١ ناوچه‌ى ئۆريساى رۆژه‌لات که ده‌روانيته سهر دورگه‌ى به‌نگال و له به‌نگلاديش نزیکه، تووشى گيژه‌لووکه‌یه‌ک بووه‌وه و نيتوان ١٠ هه‌زار و ٢٥ هه‌زار که‌سى کوشت .

له ١٩ى تشرینی دووه‌مى ساى ١٩٧٧ ناوچه‌ى ئه‌ندرا برادش له باشوورى رۆژه‌لاتى هيندستان گيژه‌لووکه‌یه‌ک گرتيپه‌وه و ده‌روبه‌رى ٢٠ هه‌زار که‌سى کوشت .

له به‌يانى ٢٩ى تشرینی یه‌که‌مى ساى ١٩٩١ ناوچه‌ى ئۆريساى هيندى رۆژه‌لات سهر له نوێ تووشى گيژه‌لووکه‌یه‌ک بووه‌وه و له گه‌لێدا بایه‌کى توند هه‌لیکه‌ر خیراییه‌که‌ى گه‌يشته ٢٥٠ کم له یه‌ک کاتژمێردا و بارانى به‌خۆره‌ميش بارى و شه‌پۆله‌کان له ٧ مه‌تر به‌رژتر بووه‌وه و ده‌روبه‌رى ١٠ هه‌زار که‌سى کوشت و ٤٠٠ هه‌زار سهرمه‌ریش ناو بردى و خنکاندنى و ده‌روبه‌رى ٨٠٠ هه‌زار خانووش ناوى شه‌پۆله‌ تونده‌کان له گه‌ل زه‌وى ته‌خت بوون .

ولاتی فلیپینیش له ماوه‌ی میژووی خویدا له گێژه‌لووکه‌کان رزگاری نه‌بووه که چه‌ندین جار نهم ولاته‌شی گرتووه‌ته‌وه، له‌مانه‌ توندترینیان له ۱۲ ی‌ ئایاری ساڵی ۱۹۹۱ رووی دا نه‌ویش بووه هوی کوشتنی دهوروبه‌ری چوار هه‌زار که‌س . به‌لام له نهمه‌ریکای ناوه‌راست که ده‌که‌وێته سه‌ر ده‌ریای کاریبی نه‌ویش له ۲۹ ی‌ تشرینی یه‌که‌م ساڵی ۱۹۹۸ گێژه‌لووکه‌یه‌ک گرتیبه‌وه له نه‌جمادا ۱۱ هه‌زار که‌سی له‌نیو برد نه‌ویش له نه‌خامی ناو هه‌لسان و داته‌پینی زه‌وی له نیکاراگوا و سه‌لفادور و هیندزاس .

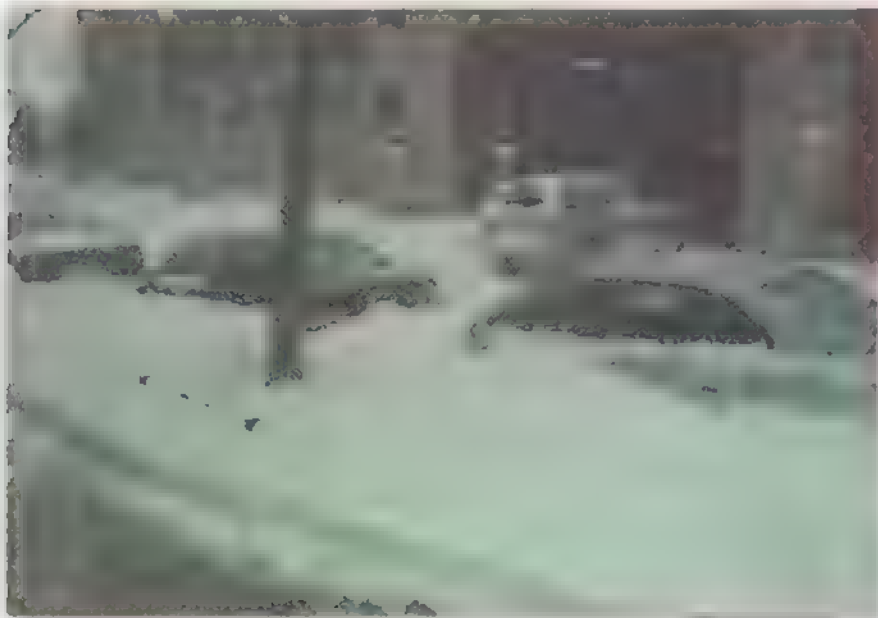

بی‌گومان لاپه‌ره‌کانی نهم کتیبه‌ به‌ز باسکردنی گشت گێژه‌لووکه‌کان که له رۆژگاری دهورودریژدا ولاتانی دنیای گرتووه‌ته‌وه زۆر که‌مه و نا‌کری باسی گشت گێژه‌لووکه‌کان بکه‌ین، چونکه ته‌نیا له ماوه‌ی سه‌ده‌ی رابردوو گێژه‌لووکه‌کان یه‌ک ساڵ به‌سه‌ر ناچیت که به‌هه‌زاران که‌س ده‌کوژیت و هه‌زاران که‌سی دیکه‌ش له ژێر قورولیتاودا ده‌خنکینیت و به‌هه‌زاران خانووش ده‌رووخینیت .

بهروار	شونن	ژماره‌ی مردووان
۱۹۰۰	وولاته یدکرتوودکان	۸ هزار
۱۹۰۶	هونگ کونگ	۱۰ - ۱۵ هزار
۱۹۴۲	هندستان	۴۰ هزار
۱۹۵۹	ژاپون	۴۰۰۰
۱۹۶۰	روزه‌لاتی پاکستان	۱۰ هزار
۱۹۶۳	بنگلادیش	۲۲ هزار
۱۹۶۳	دهریای کاریبی	۶ هزار
۱۹۶۵	بنگلادیش	۱۷ هزار
۱۹۶۵	بنگلادیش	۳۰ هزار
۱۹۶۵	کراتشی، پاکستان	۱۰ هزار
۱۹۷۰	بنگلادیش	۳۰۰ / ۵۰۰ هزار
۱۹۷۱	هندستان	۱۰ / ۲۵ هزار
۱۹۷۷	هندستان	۲۰ هزار
۱۹۸۵	بنگلادیش	۱۰ هزار
۱۹۹۱	بنگلادیش	۱۳۸ هزار
۱۹۹۱	فلپین	۴۰۰۰
۱۹۹۱	بنگلادیش	۱۲۵ هزار
۱۹۹۸	نهمه‌ریکای ماوهراسن	۱۱ هزار
۱۹۹۹	روزه‌لاتی هندستان	۱۰ هزار

گه‌رده‌لووله به‌فرینه‌کان

گه‌رده‌لوولی به‌فرین گه‌رده‌لوولی زستانه‌یی تونده، به‌مه ناسراوه که له و کاته پله‌کانی گه‌رما زۆر به توندی داده‌به‌زیت و بایه‌کی به‌هیز هه‌لده‌کات خیراییه‌کی له ده‌وروبه‌ری ۶۰ کم له یه‌ک کاتژمیردا ده‌بیت و به‌فریکی نه‌ستووریش له‌گه‌لیدا ده‌باریت نه‌مه‌شه و کاته روو ده‌دات که ناوچه‌یه‌کی پاله‌په‌ستو به‌رز له‌گه‌ل ناوچه‌یه‌کی پاله‌په‌ستو نزم پینکده‌گه‌ن نه‌مه‌ش ده‌بیتته هۆی هه‌نکردنی با له ناوچه‌ی یه‌که‌م بۆ دووهم .

له کاتی گه‌رده‌لوولی به‌فرین ساوه‌ی بینین که‌م ده‌بیتته‌وه بۆ که‌متر له ۴۰۰ مەتر، له‌مه‌شدا رووداوه‌کانی هاتوچۆ له‌ریگا‌کانی ده‌ره‌وه و ناوه‌وه زور ده‌بیت و زیانی گیانی و ماددی لێ ده‌که‌ویتته‌وه، کیشوهری نه‌وروپا گه‌وره‌ترین گه‌رده‌لوولی به‌فرینی به‌خوێنه‌وه بینی که له میژووی خۆیدا رۆژی ۲۹ی کانوونی دووهمی سالی ۱۹۵۶ رووی دا و بسووه هۆی کوشتنی ده‌وروبه‌ری دوو هه‌زار که‌س .

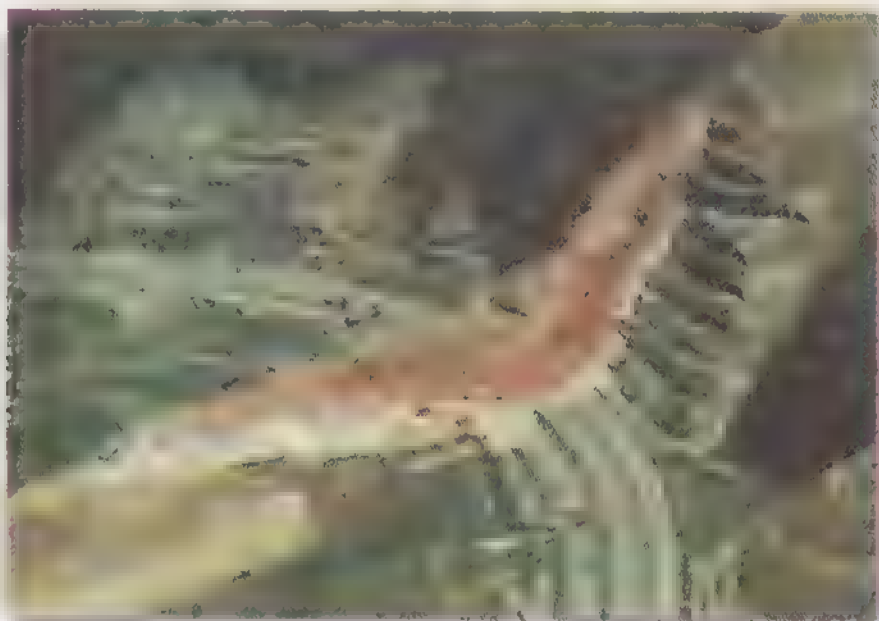
له ٩ ی تشرینی یه‌که‌مى سالى ١٩٦٣ دارووخانىكى زهوى له باکورى ئىتالىا روى دا و چەندىن گوندی نغزۆ کرد و بووه هۆی کوشتنى ده‌وروبه‌رى ٢٠٠٠ کەس، له ١١ ی ئابى ١٩٧٩ له ولاتى هیندستان بارانى به ته‌وژم بووه هۆی دارووخانى زهوى و له نه‌جامدا به‌نداویكى رووخاند و بووه هۆی نغزۆ بوونی چەندىن گوند و کوشتنى ٢٠٠٠ تا ٥٠٠٠ کەس، له هەندى راپۆرتیشدا هاتوه که ژماره‌ی قوربانییه‌کان له ١٢ هه‌زار کەس زیاتر بووه.

له ته‌مموزی سالى ٢٠٠٥ دارووخانىكى دیکه‌ی زهوى له هیندستان تووشى شارى مزمبای باشورى رۆژئاواى ولات بوو و ناوچه‌ی مهاراشترا و ده‌وروبه‌رى گرتوه و بووه هۆی کوشتنى ده‌وروبه‌رى هه‌زار کەس و، له سالى ٢٠٠٦ دارمانىكى گه‌وره له دورگه‌ی لىبتى که ده‌که‌وتیه باشورى رۆژه‌لاتى فلیپین روى دا و بووه هۆی نه‌وه‌ی پست له ١٨٠٠ کەس بکوژیت.

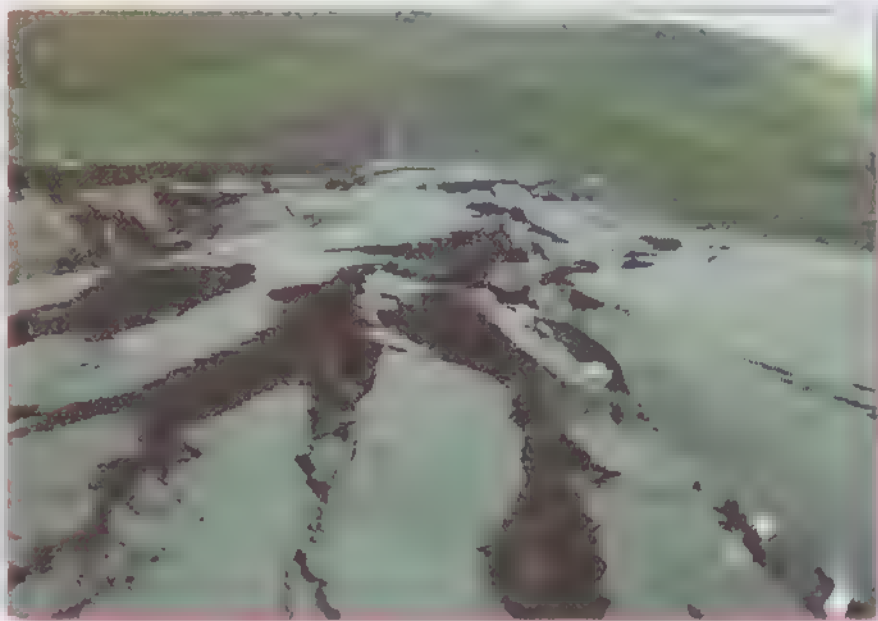
دارووخانی زهوی

دارووخان یا دارمانی زهوی نهویه که تۆپه ئیک له بهردو خۆله کان له لیژی شاخنک خلۆر بپیتهوه . دهکری نهمه رووبدات کاتی زهوی ناوی ساران و بهفره تواوه کان له لیژییه که دهمزیت و کون و که لین و شوینه قلیشاره کان تیر ناو دهخۆن ئینجا دهگاته چینیک له بهرده تهره لووسه کان و تیر دهستییده کهن له لیژییه که بهردو خوارهوه دهخۆن و لهسهه روی نهه چینه ناو دهوستیت .

نهگهر چینه که زۆر لووس بیت ، نهوا تۆپه لهی گهوره له بهرده کان له بهر لیژی شوینه کهی خۆی جی شوینی خۆی لهق ده بیت و بهردو خوارهوه دهخزیت و دهکری خزینی تۆپه له بهرد و خۆله کان به شتویه کی هینمن بیت و هیچ زیانیکی لی نه که ویتتهوه . دارووخانی زهوی ههندی جاریش بههۆی بوومه له رزه و گرکانهوه روو ده دات و نهه شتیه دارووخانهش کاتی له شوینی نیشته جی خه لکدا ده بیت زیانی گیانی و ماددی زۆری لیده که ویتتهوه .

له ۹ ی تشرینی یه‌که‌می سالی ۱۹۶۳ دارووخانیکی زهوی له باکوری ئیتالیا رووی دا و چەندین گوندی نغزۆ کرد و بووه هۆی کوشتنی ده‌وروبه‌ری ۲۰۰۰ که‌س، له ۱۱ ی ئابی ۱۹۷۹ له ولاتی هیندستان بارانی به ته‌وژم بسوه هۆی دارووخانی زهوی و له نه‌ه‌خامدا به‌نداویکی رووخاند و بووه هۆی نغزۆ بوونی چەندین گوند و کوشتنی ۲۰۰۰ تا ۵۰۰۰ که‌س، له هەندی راپۆرتیشدا هاتوه که ژماره‌ی قوربانییه‌کان له ۱۲ هه‌زار که‌س زیاتر بووه.

له ته‌مموزی سالی ۲۰۰۵ دارووخانیکی دیکه‌ی زهوی له هیندستان تووشی شاری مۆمبای باشووری رۆژناوای ولات بوو و ناوچه‌ی مهاراشترا و ده‌وروبه‌ری گرت‌ه‌ه و بووه هۆی کوشتنی ده‌وروبه‌ری هه‌زار که‌س و، له سالی ۲۰۰۶ دارمانیکی گه‌وره له دورگه‌ی لیتی که ده‌که‌وت‌ه باشووری رۆژه‌لاتی فلیپین رووی دا و بسوه هۆی نه‌وه‌ی پتر له ۱۸۰۰ که‌س بکوژیت.

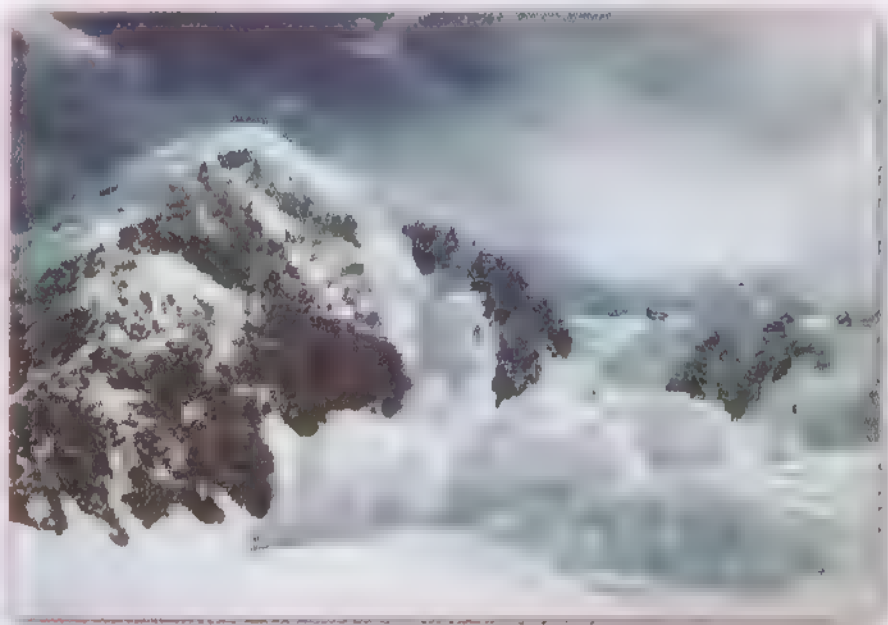
رنییه به‌فرین

رنییه به‌فرین که‌وتنی له نا‌کاوی توپه‌له‌یه‌کی گه‌وره‌ی له به‌فره‌ یا شه‌خته‌یه له لیژی شاخیکدا و خیراییه‌که‌ی هه‌ندی جار ۱۶۰ کم له یه‌ک کاتژمیردا پتر ده‌بیت نه‌م رنییه به‌فرینه هه‌ندی جار له غلور بوونه‌وه‌دا توپه‌له‌یه‌کی ئیجگار گه‌وره په‌یدا ده‌کات و زیانی گه‌وره له گیان مالی ده‌دات، رنییه‌که‌ش له گه‌ل له‌رزینه‌وه‌یه‌کی توندی زه‌وی و ده‌نگی گه‌وره‌ی دارووخانه‌کان په‌یدا ده‌بیت .

دانکه به‌فرینه خه‌کان پتر تووشی دارووخان ده‌بنه‌وه نه‌ک ورده به‌فری نه‌رمی ناسایی، زۆر جاریش رنییه به‌فرین له زۆر بارینی به‌فر روو ده‌دات که له نا‌کاو و له‌سه‌ریه‌ک چهند رۆژ ده‌باریت بی نه‌وه‌ی به‌فره کۆنه‌که ماوه‌ی هه‌بیت له گه‌ل به‌فره نونییه که‌وتوه‌که یه‌کدی بکریت و ببیته پارچه‌یه‌ک له سه‌هۆل . یا هه‌ندی جاری دیکه‌ش له‌وه روو ده‌دات که به‌فره نونییه که ده‌ست به‌توانه‌وه ده‌کات و له‌سه‌ر به‌فره کۆنه‌که جۆگه‌له‌ ئاو هه‌لده‌به‌ستیت .

له کۆتایی شوباتی سالی ۱۹۹۹ له هه‌ندی ولاتی ئه‌وروپا وه‌گو نه‌مسا و فه‌ره‌نسا و سوئسرا و ئیتالیا به‌فرده‌ستی به‌بارین کرد و ماوه‌ی چه‌ند رۆژیک لێی نه‌کرده‌وه و به‌شیه‌یه نا ئاسایی به‌فریکی نه‌ستورر که‌وت و له‌ نه‌جامدا به‌ده‌یان که‌سی کوشت و به‌سه‌دان که‌سی دیکه که له‌ خلیسکانی بوون بریندار کرد و چه‌ند خانووی له‌ گه‌ل خۆی رامانی و خه‌لکه‌کانیشی له‌ ژیر تۆنه‌ها به‌فر بزر کرد .

له ۲۹ ی ۳۰ ی کانونی دووه‌می سالی ۱۹۷۰ ولاتی ئیران تووشی زنجیره‌یه‌ک له‌ رنیه به‌فرینه‌کان بووه‌وه که به‌ده‌یان که‌سی کوشت و سه‌دانیشی بریندار کرد ، له‌ زستانی سالی ۱۹۸۶ ده‌یان سه‌ربازی نه‌رویجی که‌لییانیان له‌ پێدا بوو له‌ کاتی پاسه‌وانیدا بوون له‌ نه‌جمی رنیه به‌فرینیک کۆژران که تۆیه‌یه به‌فریکی هێنده‌ی شاخیک به‌سه‌ریاندا رما و که‌وتنه ژیرییه‌وه .

ناگره گه وره کان

له وانیه له هه شوینیکدا سووته مهنی و ئۆکسجین هه بیته که ههردووکیان بزو هه لگیسان و بهرده وامبوونی ناگر زۆر پتووستن ناگره گه وره کانێ لیبه که ویتسه وه، ئهم دوو بابتهش له زۆر شویندا هه، وه کو باڵه خانه نیشه نییه کان و باڵه خانه ی نووسینگه کان و هۆیه جۆراوجۆره کانێ گواسته وه، ههروه ها ئهم دوو بابته له دارستانه کانیشدا زۆرن و له زهوییه کشتوکالییه کانیشدا هه که پووشی چهند ساله ی تیدا کۆبووته وه .

له هۆیه گرنگه کانێ هه لگیسانی ناگره گه وره کان پشتگوینخستنی هه ندی که سه که چاودیری رێنماییه کانێ چوونه نیو دارستانه کان ناکه وه کو فریدانی قنگه جگه ره کان که هیشتا ناگریان پتوه ماوه و یا بۆری ستووندی کاره با به نیو دارستانه کاند ده چه قینن و یا نه وتا له هه ندی ماله کانێ نیو دارستانه کان کابانی ماله ره ناگاداری بۆری گازی نیو مال نابیت و گازی ئیده چیت، یا نه وتا له نه جمای بروسکیش ناگره گه وره کان پهیدا ده بن .

راپورته کانی کومه له ی نیشتمانی نه مەریکایی بۆ پاریزی له ناگره کان نه وهی ناشکرا کرد که له ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا له ماوهی هه ۶۱ چرکه له نیو باله خانه یه ک داموده زگه یه ک ناگریک هه لده گیرسیت و، سی چاریگی نه م ناگردانهش له باله خانه تاییه ته ندیه کانی بۆ نیشته جیوه کان هه لده گیرسیت، نه مانهش له نه بجامی پابه ند به بوونی نه ندامانی خیزان به رینمو مایه کانی پاریزی له ناگره کان و یا یاریکردنی مندانان به ناگردانه گازییه کان، یا ناگر کردنه وهی مندانان به مه به ستی یاریکردن.

له م راپورتانه دا هاتوه که ده ور به ری دوو ملیۆن ناگر سالی ۱۹۹۸ له سه رانه سه ری ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا هه لگیرساوه و، نه مهش بووه ته هۆی مردنی ۴۰۰۰ کهس، هه ندیک له مانه پیاوانی ناگر کوژینه وه بوونه و له کاتی کوژاندنه وهی ناگری نه م ناگره گه ورانه کوژاون و، ۲۳ هه رار که سیش تووشی برینی جزرا و جور بوونه ته وه و، هه روه ها زیانی ماددی زۆر گه وره شی لیکه وتوه ته وه که له ۹ ملیار دۆلار ره تی داوه .

کاتی بهربابوونی ناگره گهوره کان له دارستانه کان، فروکه کانی تیپه ناگر کوژینه وه کان به ماده کیمیاییه کان له ناسمانه وه ناگره کان کیمیا رشین ده کهن تاکو نه هیلن ئوکسجین بگاته درخت و رووه که ناگر تیبه ربووه کان ههروه ها ئوتۆمبیله کانی ناگر کوژینه وهش ناو ده ژینه سهر ناگره کان، نه مانه و نه لایه کی دیکه وهش هه موو شیوه رووه ک و درختیه کانی ده وروبه ری ناگره کهش ده بر نه وه و لایان ده ده ن و نه مانه و چه ندین شینوازی دیکه ش به کوژانه وهی ناگره گهوره کان به کار ده هیندرین .

گرتن گرتین ناگره گهوره کان که له سانه که مه کانی رابردو روویان داوه که ده وروبه ری دوو ملیون هیکتار له دارستانی له نیو برد نه وه به و که نه هه ردو دوورگه ی بۆرنیۆ و سۆمه تره ی نه ده نووسیایی سالی ۱۹۷۷ رووی دا دوو که لیکه رهشی نه ستوور ناسمانی گشت ده وله تانی ده وروبه ری گرتنه وه، بووه هۆی بلاو بوونه وهی نه خوشی و، ههروه ها بووه هۆی کهوتنی فروکه یه کی نه فهره لگر و کوشتنی هه موو نه وانه ی له بیویدا بوون .

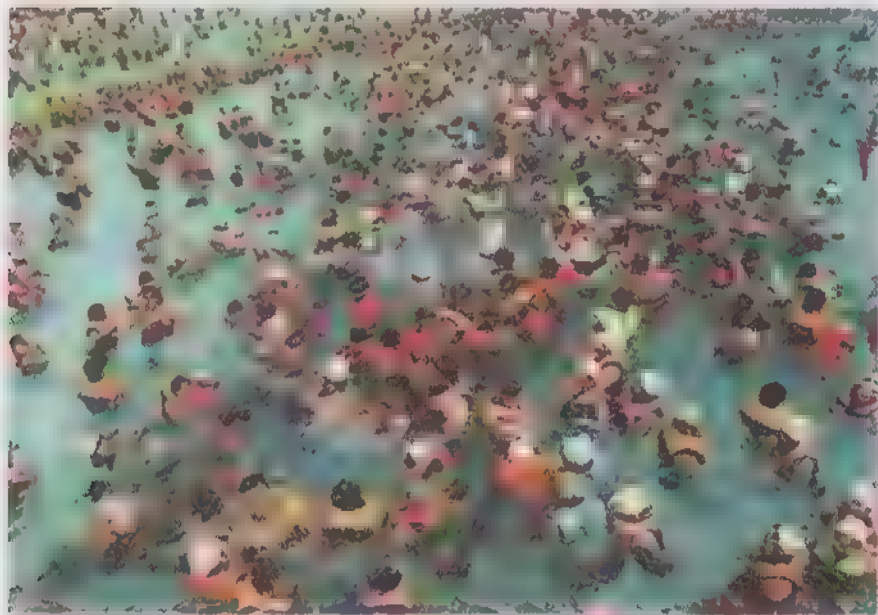
له سالى ١٩٩٨ ناگريكى ئيجگار گهوره مليونه ها هيكтары له دارستانه كانى مه كسيك له نيو برد . ئهم ناگرانه له كانووى يه كه مى سالى ١٩٩٧ دهستان پىكرد و به هاتنى نىسانى سالى ١٩٩٨ پتر پهرى سهند تاكو بووه كارساتىكى ناوچه يى و ، ئىنجا له حوزه يران به هاتنى كۆى زستان ناگره كان ورده ورده دامركانه وه و زۆر له م ناگرانه ش له وه روو ددهن كه خاوهن مهرو مالاته كان شوينى دارستانه كان دهسووتينى بو ئه وهى بو ناژه له كانيان بىته له وه رگا .

هه ندى جاريش ناگره كان له وه پيدا دهبن كاتى بوومه له رزهى توند له ناوچه يه ك ددهات و يه كسهر ناگرى لىده كه رىته وه ، وه كو ئه وهى له شارى سان فرانسيسكو ئه مهريكايى رووى دا كه له دواى بوومه له رزهى سالى ١٩٠٦ سى رۆژ بوومه له رزه كه به رده وام بسو و شاره كه ناگرى تىپه ربوو . ههروه ها ئه دوو ناگره كى كه له ژاپۆن روويان دا له ئه ئه نجامى بوومه له رزه سالى ١٩٢٣ و سالى ١٩٩٥ بووه هۆى ئه وهى ژماره كى قوربانيان زۆر بىت .

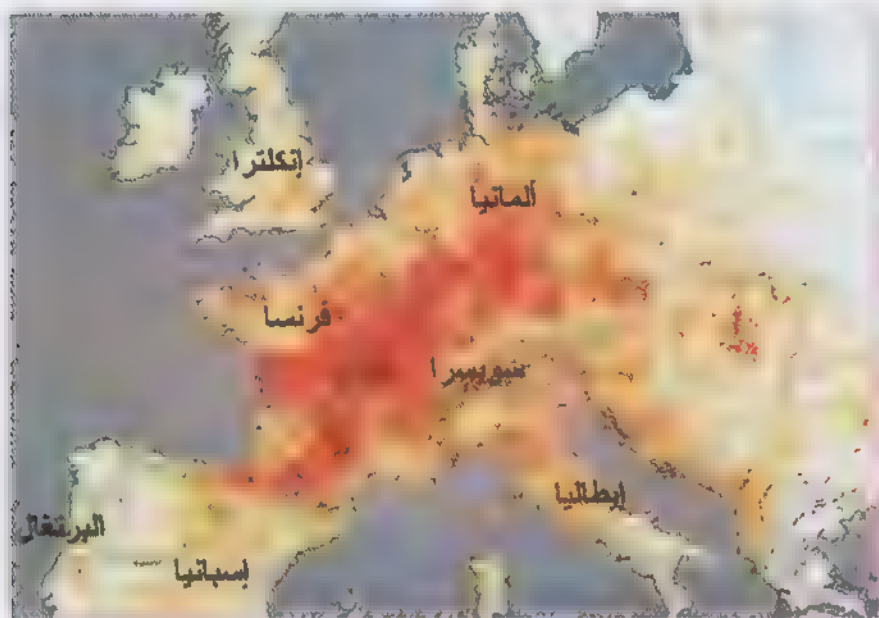
شه پۆله كانی گهرمی

ده كری شه پۆله كانی گهرمی بهوه پیناسه بکریت که مسارهی چهند سانیکی دور و دریش گهرمی بهشینویه کی ناسایی بهرز دهیتهوه و له گهل ئه ریشدا شیی که شوهه واش بهرز دهیتهوه . ئیجا بز ئه وهی بهرزبونه وهی گهرمی به (شه پۆلی گهرمی) له قه لهم به دین پیوسته نهم بهرزبونه وهیه روزیکی تهوار به لای که مسهوه دریه بکیشیت چونکه شه پۆله كانی گهرمی زۆرجار له چهند رۆژیکهوه بز چهند ههفته دریه ددکیشیت .

شه پۆله كانی گهرمی چهندین مردنی لیدد که ویتسهوه و ، به تاییهتی له نیوان به نیوسالدا چوان و مندالان ، له نوێترین شه پۆله كانی گهرمی و توندترینیان ئه وه بوو که له هاوینی سالی ۲۰۰۳ نه وروپای گرتهوه که پله كانی گهرما ده و روبه ری ده پله له ریژی ناسایی خوی نهم مسارهیهی سال بهرزتر بووهوه و له نهجامدا ده و روبه ری ۵۰ ههزار کهس مردن .

ولاتی ئیتالیا له هه موو ولاته نهوروپیه کانی دیکه پتر کهوته ژیر کاریگه ری نهم شه پۆله گهرمییه، بهرا دهیه ک پله ی گهرمی له ۴۰ پله ی سه دی تیپه ری کرد و دهروبه ری ۲۰ ههزار کهس مردن و له فده رنسا ش له هاویندا پله ی گهرمی مام ناوه یی بوو و دهروبه ری ۱۵ ههزار کهس مردن و، ژماره ی مردوو کانی ش له نینگلته را که یشته ۲ ههزار کهس له هه ریه ک له ولاتی سویرا و ئه لمانیا و ئیسپانیا و پورتگالی ش مردوو کانی به رتیه کی ژۆر کهم بوون .

ههروه ها نهم شه پۆله گهرمه سوو هه ی نه وه ی به فره کانی شاخه به رزه کانی نه لپ به شیوه کی نا ئاسایی بتوینه وه و به مهش ئاستی ناو له ده ریاچه و رووباره کان به خیرایی به رز بووه و هه ره شه ی مه ترسییه کی گه وه ی ده کرده، ههروه ها به رهمی کشتوکالی له م ولاتانه به گویره ی سالانی پیشت به تاییده تی گه م و تری بۆ ۱۲ تا ۲۰ له سه دا دابه زی .

برسییه تییه کان

برسییه تی ته نگزیه کی کز مه لایه تی و تابوریسه به شیوه کی گشتی پیکه وه یه له گهل بلاو بوونه وهی که می خوراک و نه خوشی که دهیته هوی به رزبوونه وهی ژماره ی مردوه کان . سه ره رای نه وهی که برسییه تی هه کات له گهل که می ماده خوراکیه کان په یدا دهیته ، هه وه ها له گهل خراپی به ریوه بردنی تابوری ولایش په یدا دهیته و له ماوه کانی جهنگیش په یدا دهیته به تاییه تی نه گهر جهنگه که دریخایه ن بیت ، سه ره رای نه مانه ش برسییه تی له و سالانه ش په یدا دهیته که باران کهم دهیته و به ره می کشتوکالی قاتوقری تیده که ویت .

له ماوه ی سه ده ی بیستم دهوریه ری ۷۰ ملیۆن کهس له هه موو جیهاندا به برسییه تی مردوون ، له هه ردوو کیشه وهی ئاسیا و ئهفریقا ، له وانه دهوریه ری ۳۰ ملیۆن کهس تهنیا له ولاتی چین له ماوه ی برسییه تییه که ی که له نیوان هه ردوو سالانی ۱۹۵۸ و ۱۹۶۱ دا رووی دا مردوون نه ویش له دوا ی بارانیک ی زۆر و ناوه لسان و لافاو به دیار کهوت که به رو بوومی کشتوکالی به جارێک له نیوبرد و وشکییه کی به دوا دا هیشه وه .

له سالی ۱۹۴۳ برسییه تیهك له ناوچهی بهنگالی سهر به هیندستانی ئه و کاته رووی دا و ههر له و کاتهی خۆراك که مپوهوه و نه خوشیه کان به دوایدا بلامپونه و پتر له سهری ۳ ملیون کهسی تیچواند و، له نیوان شهسته کان و هشتاکان له سهدهی بیستم برسییه تی له کیشوهری ئه فهریقیا میلیونه ها کهسی کوشتوو و به تاییه تی له مۆرتانیا و مالی و تشاد و نایهر و بۆرکینافاسۆ و ههر له و ماوه یهش له م کیشوهره ۵۰ ملیون کهس له بن خواردن و کهمی خۆراك ده یاننالا ند .

له سالی ۲۰۰۵ دهۆله تی مهلاوی له ئه فهریقیا تووشی قات و قریسه کی خۆراك بووه و ده ور به ری ۵ ملیون کهس له بهر کهمی خۆراك که و تنه بهر هه ره شه ی مردن نه مهش له نه غیامی سانه وشکی که به راده یه کی زۆر ئاستی به ره می کشتوکالی کهم کرده و، له سالی ۲۰۰۶ بش دهۆله تی نایهر تووشی ته نگه یه کی خۆراك بووه ئه ویش له دوا ی وشکه سالی پهیدا بوو و بووه هۆی ئه وه ی به ره می کشتوکالی زۆر دابه زیت .

په تاكان

ده كړی پټناسه ی په تاكان بكه یڼ كه بلاوېونه وه یه كی نانا سایی نه خوشییه كی درمییه له ناوچه یه كی به فراوان له جبهان یا له نیوان ژماره یه كی زړ له خه لك . له وانه ییه په تا ماوه كی كورت یت و له وانه شه چند سال دریژ به كیشیت روودانیسی له نه نغامی بلاوېونه وه ی میكروب و څایروسه كان ده یت كه له ریگه ی ناو و خواره ده مییه پیسه كان ده گو یز یت ه وه ، یا له ریگه ی به یه كگه یشتنی راسته وخو له كه سیكه وه بو كه سیكي دی .

زهرده وانه و كرتینه ره كان ، وه كو مشك و جرجه كان و هندی ناژه له كانی ديكه به هویه سهره كییه كان داده ترین له بلاوېونه وه ی ژماره یه ك له دهر دو نه خوشییه كان له یتو كومه لگه ی مرو څایه یتیدا له وانه یه بكړی ریگه له بلاوېونه وه ی دهر ده كان بگرییت یا گه ماروی نه خوشییه كه بدریت له ناوچه یه كی بچووك چوارچینو ی بگرییت هه لبه ته نه مهش به وه ده كرت كه له ناو و خواره ده می پیس دوو بكړیته وه ، گرنگی به ته ندروستی بدریت و لهو كه سانهش دوو ر بكه وینه وه كه توشی یه كینك له نه خوشییه درمییه كان بوونه ته وه .

لە سالى ۱۹۸۱ - ھە تاكو ئىستا نەخۇشى ئايدز يا كەمبۇنى بەربەستى ۋەرگرتە لە جىھان بلابوۋەتە، ئەۋىش نەخۇشىيە كى فايرۇسىيە بەھۆى پىنەندى گومانلىنكرائى سىكىسيە، يا بەھۆى دەرزى خارىنە كراو تووشى مرۇۋ دەبىت تىيدا ئامرازى بەرگى سىرۇشتى لە ئەش تىككەدات و دەگاتە ئەنجامى مردن، راپۇرتە كانى رىكخراوى تەندروستى جىھانى ئامازە بەرە دەكەن كە ۴۰ مىليۇن كەس لە جىھاندا تووشەۋەبۇوى نەخۇشى ئايدزن. لەمانەش تاكو ئىستا پتر لە ۲۵ مىليۇن كەس مردوون .

لە سالى ۱۹۵۷ دەردى ئەنفلەۋەنزى ئاسىيى لە چىن بەدىار كەوت، لە ماۋى شەش مانگ لە ھەمۇو جىھان بلابوۋەتە و بوۋە ھۆى مردنى دەۋرۋەرى ۴ مىليۇن كەس، لە سالى ۲۰۰۳ دەردى ئەنفلەۋەنزى ئالندە بلابوۋەتە كە نەخۇشىيە كى فايرۇسىيە و تووشى ھەندى لە ئالندەكان دەبىت و فايرۇسە كەش لە رىگەى دەستلىدان يا خواردنى ئالندەكە بۇ مرۇۋ دەگۈزىرتە، ئەم نەخۇشىيە تاكو ئىستا بوۋەتە ھۆى مردنى سەدان كەس .

نفرۆ بوونی تایتانیك

نفرۆ بوونی کهشتی نه‌فهره‌لگری تایتانیك به خراپترین کاره‌ساته ده‌ریاییه کان له میژوو داده‌نریت. ئەم کهشتییە نازداره که درێژی ده‌گه‌یشته ۲۶۹ مەتر و کێشه‌که‌ی ۴۶ هه‌زار تەن ده‌بوو له یه‌که‌مین گه‌شتدا بوو له ئینگلتەراوه بوو ئەمه‌ریکا کاتی به‌شاخێکی سه‌هۆڵه‌ند ده‌که‌ویت رووداوه‌که‌ش رۆژی ۱۴ ی نیسانی ساڵی ۱۹۱۲ ده‌ییت له کاتژمێری ۱۱،۴۰ ی پێش نیوه‌شه‌و.

له کاتی دروستکردنی گه‌وره‌ترین کهشتی نه‌فهر هه‌لگری له‌و سه‌رده‌مه‌ی خۆی ده‌ییت و خاوه‌نه‌که‌ی کهشتییه‌که‌ی خۆی وا دامه‌زراند که هه‌رگیز نفرۆ نابێتته‌وه له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ژووری ده‌رگا داخراوی تێدا‌بوو که ئەمه به‌س بوو بوو له کاتی نفرۆ بووندا به‌توانی‌ت کهشتییه‌که‌ له‌سه‌ر ئاو به‌ی‌لێتته‌وه، له یه‌که‌مین گه‌شتیدا که داویه‌مین گه‌شت بوو تایتانیك ۲۲۱۸ که‌سی هه‌لگرته‌بوو که ده‌سته‌ی کرێکار و ئەندازیار و کهشتییه‌وانه‌کانیشی تێدا بوو و له‌مانه‌ ۱۵۰۶ که‌س خنکان و ۷۱۲ که‌سیش رزگار بوون.

سینگۆشه‌ی به‌رمۆدا

ئەمە ناوچه‌یه‌كه له شینه‌ی سینگۆشه‌یه‌ك ده‌كه‌وێته رۆژئاوای ئۆقیانوسی ئەتله‌سی، سه‌ره‌ باكووریه‌كه‌ی له‌ دورگه‌ی به‌رمۆدایه‌ و، رۆژئاوایه‌كه‌ی له‌ نیمیچه‌ دورگه‌ی فلۆریدا‌ی ئەمه‌ریكایه‌ و، باشووریه‌كه‌شی له‌ دورگه‌ی پۆرتۆریكۆیه‌وه‌یه‌ . سینگۆشه‌ی به‌رمۆدا كه‌ هه‌میشه‌ به‌ناوی سینگۆشه‌ی ئەگریس ناسراوه‌، رووداوه‌كانی ئەم ناوچه‌یه‌ چه‌ندین چیرۆکی شیاوی لێكه‌وتوووته‌وه‌ كه‌ هه‌ندێ كه‌شتی و فرۆكه‌كانی تێدا گووم بووه‌ .

ئیدی یه‌كه‌مین رووداو كه‌ ناوبانگه‌ به‌ده‌كه‌ی سینگۆشه‌ی به‌رمۆدای ئاشكرا كرده‌، ئەوه‌بوو پۆلیك كه‌ له‌ پینچ فرۆكه‌ی مه‌شقی ئەمه‌ریكایی پینكه‌اتبوو و ١٤ كه‌سی هه‌لگرته‌بوو له‌ كانوونی یه‌كه‌مه‌ی ١٩٤٥ بزر بوون و له‌ دوا‌ی ئەویش زنجیره‌یه‌ك له‌ هینای ده‌نگی به‌هاناها‌تینان بۆ ره‌وانه‌كرا و ئینجا فرۆكه‌یه‌كه‌ی وشكا‌وی ره‌وانه‌كرا تاكو به‌دوا‌ی پۆله‌ گوومبووه‌كه‌دا بگه‌رێت به‌لام ئەویش بزربوو و هیچ زانیاریه‌كه‌ی لێنه‌زانرا .

له دواى ئەم رووداوه له ناوچه‌كه چه‌ندىن فرۆكه و كهشتى گومببون، له‌مانه فرۆكه‌يه‌كى
 نه‌فه‌ره‌لگر ٣٢ كه‌سى هه‌لگرته‌بو و له سالى ١٩٤٨ بزربو و فرۆكه‌يه‌كى ديكه‌ى
 نه‌فه‌ره‌لگر ٥٣ كه‌سى هه‌لگرته‌بو و له سالى ١٩٥١ بزربو و فرۆكه‌يه‌كى ديكه‌ى
 نه‌فه‌ره‌لگر ٢٧ كه‌سى هه‌لگرته‌بو و له سالى ١٩٨٤ بزربو و كهشتى نه‌وتبه‌ر كه ٣٩
 كه‌سى له‌سه‌ر بوو سالى ١٩٦٣ بزربو و ژيراويكى ته‌مه‌ريكيى كه به‌ وزه‌ى ته‌تۆم كارى
 ده‌كرد سالى ١٩٦٨ گومببو و هه‌رگيز شوينه‌وارى نه‌دۆزرايه‌وه .

هه‌ندى شىكه‌ره‌وه‌كان پاساڤ بۆ هۆى ئەم رووداوانه دینه‌وه كه له ته‌نجامى هه‌ته‌ى هونه‌رى
 نێو فرۆكه يا كهشتيه‌يه‌كان بووه، يا له‌به‌ر كه‌مى شاره‌زايى فرۆكه‌وان يا كه‌شتيه‌يه‌وانه‌كان
 بووه، يا كه‌شوه‌وا خراپ بووه و پێش خۆيان كه‌م بينيه‌وه، يا له‌به‌ر نه‌مانى له ناكاو
 سوتنه‌مه‌نى بووه، هه‌روه‌ها شىكه‌ره‌وه‌كان ته‌مه‌ دوپات ده‌كه‌نده‌وه كه ژماره‌ى ئەم رووداوانه
 ئاسايى بووه و له‌وانه‌يه له هه‌ر ناوچه‌يه‌كى ديكه بووايه ته‌مانه روويان ده‌دا .

